

ZBIÓR
RAPORTÓW NAUKOWYCH

Informacja naukowa i techniczna
w planowaniu oraz realizacji
badań i wdrożeń projektów

Warszawa
29.09.2014 - 30.09.2014

Część 6

СБОРНИК
НАУЧНЫХ ДОКЛАДОВ

Научная и техническая информа-
ция в планировании и осуществ-
лении научных исследований и
реализации проектов

Варшава
29.09.2014 - 30.09.2014

Часть 6

УДК 930.1+32+159.9+316+101.1+082

ББК 94

Z 40

Wydawca: Sp. z o.o. «Diamond trading tour»

Druk i oprawa: Sp. z o.o. «Diamond trading tour»

Adres wydawcy i redakcji: 00-728 Warszawa, ul. S. Kierbedzia, 4 lok.103

e-mail: info@conferenc.pl

Cena (zl.): bezpłatnie

Zbiór raportów naukowych.

Z 40 Zbiór raportów naukowych. „Informacja naukowa i techniczna w planowaniu oraz realizacji badań i wdrożeń projektów „. (29.09.2014 - 30.09.2014) - Warszawa:

Wydawca: Sp. z o.o. «Diamond trading tour», 2014. - 68 str.

ISBN: 978-83-64652-67-7 (t.6)

Zbiór raportów naukowych. Wykonane na materiałach Międzynarodowej Naukowo-Praktycznej Konferencji 29.09.2014 - 30.09.2014 roku. Warszawa.

Część 6.

УДК 930.1+32+159.9+316+101.1+082

ББК 94

Wszelkie prawa zastrzeżone.

Powielanie i kopiowanie materiałów bez zgody autora jest zakazane.

Wszelkie prawa do materiałów konferencji należą do ich autorów.

Pisownia oryginalna jest zachowana.

Wszelkie prawa do materiałów w formie elektronicznej opublikowanych w zbiorach należą Sp. z o.o. «Diamond trading tour».

Obowiązkowym jest odniesienie do zbioru.

Warszawa 2014

ISBN: 978-83-64652-67-7 (t.6)

"Diamond trading tour" ©

SPIS /СОДЕРЖАНИЕ

SEKSCJA 9. NAUK HISTORYCZNYCH. (ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ)

1. Крюков А.В..... 5
ЗМІНИ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ГАЛИЧИНИ ЗА ЧАСІВ ДРУГОЇ
РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ
2. Королева Л.А., Давыдов А.С. 8
К ВОПРОСУ О ДИССИДЕНТСТКОМ ДВИЖЕНИИ В СССР
3. Королева Л.А., Давыдов А.С. 11
ОФИЦИАЛЬНАЯ СОВЕТСКАЯ ЛИТЕРАТУРА И СМИ О ДИССИ-
ДЕНТСТВЕ

SEKSCJA 15. NAUK PSYCHOLOGICZNYCH. (ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ)

4. Куроп'ятник М. В. 14
ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТВОРЧОГО ПРОЦЕСУ У ВИМІРІ
НЕСВІДОМОГО
5. Бахадова Е. В. 21
СПЕЦИФИКА ОТЦОВСТВА В ФЕНОМЕНЕ РОДИТЕЛЬСТВА
6. Даценко Т.О..... 24
ЧИННИКИ АКТИВАЦІЇ СТРАХІВ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ
В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ
7. Руденок З.Г., Струнина Н.Н..... 27
КУЛЬТУРНАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ ЛИЧНОСТИ
8. Коваленко Е.Г. 31
СТИЛИ МЕЖЛИЧНОСТНОГО ОБЩЕНИЯ В ПОЖИЛОМ ВОЗРАСТЕ
9. Карпова Е.А., Воронина М.Ф. 39
НАУЧНЫЕ АСПЕКТЫ СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ИС-
СЛЕДОВАНИЯ РИСКА

SEKSCJA 23. FILOZOFIA. (ФИЛОСОФСКИЕ НАУКИ)

10. Makuhin P.G. 43
CONSIDERATION OF IDENTITY OF THE ENLIGHTENMENT IDEAL IN
THE WORKS OF SLAVOPHILES BASED ON EXAMPLE OF I.V. KIREEV-
SKIY'S IDEAS
11. Муляр В. І..... 46
ТОМАС ГОББС: ТИТАН АНГЛІЙСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ
XVII СТОЛІТТЯ

12. Петришин Н. Є.	50
ПРОБЛЕМА НАУКОВОЇ І ТЕХНІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ В КОНТЕКСТІ КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ	
13. Ель Гуессаб Карім, Білокопитова Н.І.	52
СЕКУЛЯРІЗАЦІЯ НЕЗАЛЕЖНОГО ТА НЕЙТРАЛЬНОГО ТУРКМЕ- НІСТАНУ	
14. Карпицкий Н.Н.	55
ЕКЗИСТЕНЦІЙНИЙ СЕНС ЗАБУТТЯ В ВЕДИЧНІЙ ТРАДИЦІЇ ТА В ХРИСТІЯНСТВІ	
15. Райхерт К. В.	58
ОБРАЗ ДЕВУШКИ-ОХОТНИКА В МАНГЕ МАСАМУНЭ СИРО	

Крюков А.В.
аспірант кафедри
історії слов'ян інституту історії, політології
та міжнародних відносин
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»

ЗМІНИ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ГАЛИЧИНИ ЗА ЧАСІВ ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ

Друга Річ Посполита була однією із слаборозвинених європейських країн, в якій переважав сільськогосподарський сектор. Зосередження великих масивів землі в руках невеликої кількості поміщиків та земельний голод зумовлювало гостроту аграрної проблеми. За даними загального перепису 1921 р., у Польщі 30 тис. поміщиків належало 47,3% всієї землі, тоді як 2,1 млн. господарств сільської бідноти – лише 14,8% [1, с.10].

Зміни в аграрному секторі Галичини були пов'язані із осадницькою колонізацією – соціальною та політичною опорою польської влади на «східних кресах». Польський уряд намагався створити зразкові господарства польських поміщиків шляхом переселення з польських земель великої кількості військових осадників і цивільних колоністів.

До кінця 1922 р. у східних воєводствах було виділено 111,8 тис. га земельної площі для 8732 військових осадників, на постійне проживання прибули 5557 осадницьких сімей. До початку 1923 р. вони отримали, окрім безкоштовних земельних ділянок та інвентарю, державну допомогу в розмірі 2022 тис. дол. [2].

Впродовж усього міжвоєнного періоду систематично проводилась і сільська цивільна колонізація. Цивільні колоністи вербувалися, як правило, з-поміж польських селян. До 1926 р. включно у 37 повітах Львівського, Тернопільського і Станіславського воєводств було створено 10 037 господарств польських цивільних колоністів, що прибули сюди із Західної Галичини і центральних воєводств [3]. На відміну від воєнного осадництва цивільні колоністи купували земельні ділянки за ринковими цінами. Однак польська колонізація не дала бажаних результатів, так як значна частина польських незаможних селян, які поселилися в Галичині, потрапили у борги, а тому продуктивність їхнього господарювання була низькою.

Реформи в аграрному секторі і були обумовлені економічною необхідністю зміни середньовічного землеволодіння для капіталістичного розвитку сільського господарства. 20 серпня 1925 р. сейм ухвалив новий закон «Про виконання земельної реформи», який вступив у дію з 28 грудня того ж року. Найбільший зиск із реформи мали великі землевласники. Згідно закону уряд брав на себе зобов'язання провести обов'язковий викуп частини приватновласницької землі вже не за половину її середньоринкової ціни, а по ціні, встановленій спеціальними державними комісіями. За поміщиками залишалась попередня вища норма землеволодіння з тією лише різницею, що у східних воєводствах вона зменшувалася з 400 до 300 га [1, с.18].

Приватну парцеляцію в Галичині проводили самі поміщики або парцеляційні спілки та банки під наглядом земельних управлінь. У краї парцеляцією і продажем землі займалися Поміщицький кредитний банк, Аграрно-осадницьке товариство, Польське бюро парцеляційне, парцеляційне товариство «Земля», Подільська спілка поміщиків, парцеляційне товариство «Роля», Дисконтний банк, Поміщицький банк для кресів, осадницько-парцеляційна спілка «Парцеля», Народна парцеляційна спілка Бюро обробітку землі та ін. [4]. З 1919 по 1935р. у Східній Галичині розпарцельовано і продано землі державою – 835 га, сільськогосподарським банком – 1046 га і приватними особами – 313 685 га [4].

Погіршення становища селян привело до того, що вони стали ще наполегливіше вимагати розподілу поміщицьких земель. До того ж економічна криза супроводжувалася значним зниженням цін на землю. Наприклад, у Львівському воеводстві середня ціна одного гектара зменшилась з 2815 зл. у 1929 р. до 1224 зл. у 1933 р. Фінансово-економічне становище селян погіршувалося ще й тим, що уряд з 1928 р. почав обмежувати видачу банківських позичок [1, с.20].

Політику зміцнення саме заможних господарств послідовно проводив у своїй діяльності і Державний сільськогосподарський банк. Тільки з 1925 по 1931 р. включно він видав 17 427 тис. зл. довгострокового кредиту на купівлю землі на Західній Україні, яким скористались 5455 міцних господарств, що купили 37 970 га землі, або по 7 га на господарство [1, с.23].

Незважаючи на великі затрати державних фінансових засобів, польська колонізація як засіб підвищення землеробської культури не дала очікуваних результатів. Внаслідок аграрних змін земля концентрувалася переважно в руках польських осадників і українських заможних селян. В умовах аграрної кризи польський уряд піклувався насамперед про фінансово-економічне оздоровлення осадницьких господарств.

Із середини 30-х рр. ХХ ст. польський уряд цілком припинив переселення з Польщі бідних селян і, намагаючись зміцнити осадництво, всіляко заохочував колонізацію галицьких земель заможним селянством. Реалізація земельної реформи і пов'язане з нею проведення осадницької колонізації у Східній Галичині ще більше загострювали земельний голод місцевого селянства.

Дієвим способом пограбування селянства під час впровадження аграрної реформи була ліквідація сервітутів, тобто права селян користуватися поміщицькими лісами, пасовищами і сіножатями. Найчастіше ліквідація сервітутних прав здійснювалася без будь-якого відшкодування. За користування ж поміщицькими угіддями селяни змушені були відробляти або сплачувати великі суми грошей.

Польська аграрна колонізація прискорила процес класової диференціації корінного сільського населення краю, в тому числі польського. В 1931 р. у чотирьох воеводствах Західної України налічувалося 342735 польських землеробських господарств розміром до 50 га. Це дорівнювало 25% загальної кількості господарств краю. 31,4 тис. господарств корінного польського селянства і колоністів, тобто 9,2 становили куркульські двори, що наймали постійних робітників і мали землі, як правило, понад 10 га. Середняцьких господарств, що володіли площею від 5 до 10 га, було 51,6 тис., або 15% від загальної кількості. 259,7 тис. господарств, тобто 75,8% представляли селянську бідноту. Питома вага трьох основних

соціально-економічних груп серед українського селянства Західної України становила відповідно 8,8; 17,6 і 73,6%. Звідси видно класову неоднорідність всього західноукраїнського селянства [1, с.25].

Впродовж міжвоєнного періоду поміщицьке землеволодіння хоч і скоротилось на одну чверть, проте економічна сила поміщиків не тільки не зменшилась, а й зросла від спекулятивної парцеляції частини гірших земель.

Завдання, які ставив перед собою польський уряд, не було вирішено. Зміни в аграрному секторі, посилюючи національне гноблення, спричинили спротив українців.

Список використаних джерел

1. Васюта І. Соціально-економічні відносини на селі Західної України до возз'єднання (1919–1939)/І.Васюта. – Львів: Видавн. об'єднання «Вища школа», 1978. – 192с.
2. Державний архів Львівської області. ф.1, оп.10, спр.1412, арк.25-26.
3. Державний архів Івано-Франківської області. ф.43, оп.1, спр.54, арк.513-515.
4. Державний архів Львівської області. ф. 1, оп. 13, спр. 5, арк. 1-4.

Королева Л.А.

Доктор исторических наук, профессор,
Пензенский государственный университет
архитектуры и строительства

Давыдов А.С.

Студент группы Стр2-11,
Пензенский государственный университет
архитектуры и строительства

К ВОПРОСУ О ДИССИДЕНТСТСКОМ ДВИЖЕНИИ В СССР

Ключевые слова: СССР, оппозиция, диссидентство

Во второй половине 1950-х гг. советская система впервые за долгие десятилетия столкнулась с феноменом оппозиции, позже ее стали называть диссидентами [1]. Диссидентство, или свободомыслие – это иное мировоззрение. Говоря о данном явлении надо помнить, что это всегда выражение особого мнения меньшинства общества по поводу различных аспектов жизни данного социума – идеологических, политических, экономических, этических и т.п. Н.А. Бердяев в свое время писал: «... Почти чудовищно, как люди могли дойти до такого состояния сознания, что в мнении и воле большинства увидели источник и критерий правды и истины» [2, с. 63]. Превращение же какого-либо из особых мнений в мнение общее, т.е. господствующую точку зрения, выводит его за черту того явления, что обозначается как инако/свободомыслие.

Традиция инакомыслия глубоко укоренена в человеческой природе. Как массовое социальное явление инакомыслие, диссидентство присутствует в жизни всех народов и во все времена. При всякой власти часть общества отрицает возможность духовного согласия с управляющими. При каждом более-менее крупном кризисе многие люди, если не на деле, то, по крайней мере, мысленно, отвергают предлагаемое властью решение как неприемлемое для них.

За исключением тех форм инакомыслия, что принимают социально опасный характер, диссидентство в правовых государствах существует достаточно свободно. Более того, «право» на свободу мыслить напрямую следует из основных положений либерализма, прежде всего из безусловного признания субъективных прав свободной личности, в том числе и права на свое собственное видение мира. Реализация данного права происходит в самом широком диапазоне: парламенте, политических партиях, различных общественных движениях, неформальных группах, наконец, индивидуальных актах проявления своего «Я». Это имеет очень серьезное практическое значение, поскольку происходит взаимная цивилизованная корреляция интересов, проектов, устремлений различных социальных групп или классов между собой, а также в лице общественного мнения, между государством и обществом в целом, что позволяет до определенной степени избегать нагнетания социальной напряженности в обществе, обеспечивать свободу мировоззрений.

Диссиденты редко выступали против свержения советской власти, напротив, инакомыслящие, как правило, выступали лишь за выполнение гарантированных Конституцией прав и свобод. Т.М. Великанова, известная правозащитница, констатировала: «В стране, где десятилетиями идеология играла главную роль, где о законе и праве мало кто осмеливался вспоминать, и мало кто относился к ним всерьез, появились люди,.. которые захотели понимать Закон буквально, и стали требовать его выполнения от властей» [3, с. 103]. Недовольных отдельными сторонами режима было много, но лишь немногие решались открыто высказывать свое отношение к происходящим событиям в стране и не только. В данной ситуации проявлялись две основные закономерности: люди, столкнувшись с единодушным суждением большинства, либо убедили себя, что их собственное мнение ложно, либо они «пошли на поводу у толпы» (сохраняя убежденность, что их собственное суждение все же верно), чтобы быть принятыми группой или избежать антипатий с ее стороны за выражение несогласия. Тех же, кто не «испугался» и стали называть диссидентами, оппозицией в СССР, или инакомыслящими в узком смысле слова, поскольку к диссидентам в широком смысле слова можно было при желании отнести почти все население нашей тогда необъятной страны. В этом плане интересно высказывание Э. Неизвестного: «...В своей советской жизни я не встречал недиссидентов. Ни разу. Недовольными были все. Даже мои друзья-милиционеры одно время были недовольны, что у них отняли палки. И они немного были тоже диссидентами» [4, с. 356].

Безусловно, представляется интересным рассмотреть оценку диссидентствующих лиц со стороны властей. Естественно предположить, что в высказываниях по этому поводу негатив будет доминировать. Так, Ю.В. Андропов называл диссидентами людей, «побуждаемых политическими или идейными заблуждениями, религиозным фанатизмом, националистическими вывихами, личными обидами и неудачами,.. наконец, в ряде случаев психической неустойчивостью» [5, с. 2]. Если убрать необходимую в подобных случаях официальную патетику, то не так уж он будет и далек в определении мотивов деятельности диссидентов. Ему вторит и один из известнейших оппозиционеров Э. Кузнецов, ответивший на вопрос о диссиденте: «Это человек с провалами в жизни, психической неустойчивостью, невротик, закомплексованный. Ведь они не могли вписаться в систему, которую предложила им жизнь» [4, с. 356].

Наиболее удачным представляется определение термина «инакомыслие», данное А.А. Даниловым: «Инакомыслие – это общественное явление, выражающееся в особом мнении меньшинства общества по поводу официальной или господствующей идеологической, политической, экономической системы, этических или эстетических норм, составляющих основу жизни данного общества» [6, с. 17].

Специфика инакомыслия в СССР заключалась еще и в том, что наше общественное сознание было чрезвычайно мифологизировано. Н. Белинкова, активный участник советского оппозиционного движения, эмигрировавшая из СССР, заметила по этому поводу, что в СССР «вас насильственно отторгнут от ваших родных, близких, пишущей машинки и ввергнут в ад,.. если вы будете настаивать на вашем праве на внутреннюю свободу или даже на гарантированную конституцией свободой слова» [7, с. 186].

Феномен диссидентства неоднозначен. С течением времени часто оценки меняют свои знаки. Лишь одно можно сказать уже сейчас: диссидентство являлось

симптомом кризиса, переживаемого обществом; представляло собой попытку реализации свободы в несвободной системе.

Источники:

1. Королева Л.А., Молькин А.Н. К вопросу об историографии по проблеме диссидентства в СССР // Zbiór raportów naukowych. «Aktualne naukowe badania. Od teorii do praktyki (30.03.2014 – 31.03.2014)». Warszawa: Wydawca: Sp. z o.o. «Diamond trading tour», 2014. С. 27-28.
2. Бердяев Н.А. Философия неравенства. М.: АСТ, 2006.
3. Андрей Дмитриевич: Воспоминания о Сахарове. М.: Пик, 1991.
4. Медведев Ф. После России. М.: Республика, 1992.
5. Андропов Ю.В. Доклад на торжественном заседании по случаю столетия со дня рождения Ф.Э. Дзержинского // Известия. 1977. 10 октября.
6. Данилов А.А. История инакомыслия в России. Советский период. 1917-1991. Уфа: Восточный университет, 1995.
7. Белинкова Н. Хождение по свободе // Новый колокол. М.: Весть-ВИМО, 1994.

Королева Л.А.Доктор исторических наук, профессор,
Пензенский государственный университет
архитектуры и строительства**Давыдов А.С.**Студент группы Стр2-11,
Пензенский государственный университет
архитектуры и строительства**ОФИЦИАЛЬНАЯ СОВЕТСКАЯ ЛИТЕРАТУРА И СМИ О ДИССИДЕНТСТВЕ****Ключевые слова:** СССР, оппозиция, диссидентство, литература, СМИ

Установки советского руководства в отношении диссидентов активно пропагандировались в прессе, литературе [1, 2]. Везде и всюду подчеркивалось, что каждый советский гражданин имеет широкий спектр политических прав и свобод. Однако эти свободы марксистско-ленинская теория всегда рассматривала с классовых позиций.

Публицистические и художественные произведения о недовольных в СССР выполняли социальный заказ советского руководства. В 1963 г. в ЦК КПСС поступили письма, в которых выражалось возмущение по поводу развернувшейся на Западе кампании об антисемитизме в СССР. Среди авторов посланий – М. Гершенгорн, беспартийный, рабочий цеха коммунистического труда Сумгаитского трубопрокатного завода; С. Вайнштейн, член КПСС, пенсионер и т.д. Весьма красноречивы фамилии авторов, среди которых оказались даже заключенные, осужденные за хищения социалистической собственности. «На конкретных примерах, авторы писем рассказывают о действительном положении евреев в нашей стране, показывают насколько живыми являются измышления буржуазной пропаганды о якобы имевших место проявлениях антисемитизма в СССР» [3, л. 29]. ЦК КПСС счел целесообразным поручить редакции газеты «Известия» подготовить обзор писем по данному вопросу. Партийное задание было успешно выполнено, о чем также доложили в ЦК партии.

Естественно, со временем появились специалисты, главная задача которых заключалась в теоретическом обосновании и дальнейшем развитии указаний партии и правительства. Инакомыслящих от имени и по поручению трудящихся страны Советов необходимо было осудить и призвать к ответу. В отношении диссидентов использовались многочисленные, но довольно однообразные характеристики: отщепенцы, туенядцы, воры, валютчики, спекулянты, хулиганы, наркоманы и т.п. Главное заключалось в их антинародном характере, чуждости советскому строю и прозападная направленность. Примечательно, что огромные тиражи данной литературы, с одной стороны, способствовали формированию соответствующего общественного мнения; с другой, – пропаганде диссидентских идей среди общественности. Многие «простые обыватели» только лишь из газет и книг узнавали о каких-то недовольных Сахаровых, Солженицыных и пр.

Литература, «раскрывавшая сущность» «пятой колонны» в стране – националистов, духовенства и т.д. выпускалась в огромных количествах. Но со второй по-

ловини 1970-х г. красной нитью в данных произведениях проходит развенчание и разоблачение «борцов за права человека», независимо от сферы их деятельности – гражданской, национальной, религиозной и т.п.

Нельзя сказать, что в трудах данной тематики используется разнообразие или особая глубина, однако постепенно доказательства «правильности» подходов к инакомыслию в СССР со стороны властей становятся несколько тоньше и даже изящнее. Примечательно, что даже лексикон по данной проблематике не «блещет» особой разноплановостью.

Своего рода «венцом», квинтэссенцией советской пропаганды, развенчивавшей и разоблачавшей диссидентов, стала книга Н.Н. Яковлева «ЦРУ против СССР». Автор данной работы объяснял фактически все в диссидентском движении: причины, содержание, методы, союзники и т.д. Инакомыслящие – «отдельные люди, ... недоучки, лоботрясы с непомерно развитым апломбом и претензиями, собственную неполноценность ставившие в вину обществу. Люди трусливые, ленивые и злобные, ... по ряду причин, обычно личного свойства, ... начали распространять слухи, порочащие советский строй, а укрепление социалистической законности восприняли как сигнал к вседозволенности и нарушению норм жизни социалистического общества. Каждый из них и все они вместе были ничто в многомиллионной толще советского народа, если бы не западные спецслужбы и массовые средства пропаганды, в первую очередь США» [4, с. 174-175, 178]. Как говорится, комментарии излишни.

Целое направление в публицистическо-идеологической литературе представляют работы о духовенстве и верующих. Подтекстом каждой книги читалось: религия – пережиток прошлого, удел слабых духом; священники используют это обстоятельство в своих корыстных и антисоветских целях; мировой империализм стремится через служителей культа проводить свою диверсионную антисоциалистическую деятельность и т.д.

Невозможно было обойти вниманием и такую неоднозначную проблему, как национальные отношения в СССР. Огромный поток литературы был посвящен разоблачению реакционной сущности антисоветской буржуазно-националистической идеологии, деятельности зарубежных антинародных центров и пр.

Своего рода на индустрию было поставлено развенчание украинского национализма и сионизма. Правда, набор фактов и аргументов, как правило, был стандартным: клевета на советскую власть, разжигание национальной розни, пособничество западным спецслужбам, мошенничество и т.д. (Антонов Б. «Под маской борцов за права человека»; Большаков В. «Сионизм на службе антикоммунизма»; Бегун В. «Ползучая контрреволюция»; Вадимов В. «Накипь»; Евсеев Е. «Фашизм под голубой звездой»; Иванов Ю. «Осторожно: сионизм»; Иванченко И. «Идеологическая диверсия империализма и украинский буржуазный национализм»; Кичко Т. «Сионизм – враг молодежи» и т.д.).

Итак, в стране Советов всегда особое значение придавалось печатному слову – в него верили, по нему выстраивали свое мнение и т.п. Именно поэтому власть придавала огромное значение качеству печатной продукции. Как замечает М. Геллер, «нельзя не признать, однако, что формула советской пропаганды: евреи = диссиденты = шпионы – гораздо проще и доступнее логических аргументов западной печати и радио» [5, с. 467]. Кроме того, для советского руководства важно было сформировать

«нужное» общественное мнение и подвести общественность к мысли, что народ и власть – едины, и именно по инициативе простого советского человека партия и принимает контрмеры в отношении диссидентов.

Источники:

1. Королева Л.А., Королев А.А. Оппозиционное движение в СССР. 1940-1980 гг.: обзор историографии и источников. Пенза: ПГУАС, ПИРО, 2012.
2. Королева Л.А., Королев А.А. Власть и диссидентство в СССР. 1950-1980-е гг.: итоги и уроки. Пенза: ПГУАС, 2011.
3. РГАНИ. Ф. 5. Оп. 55. Д. 1.
4. Яковлев Н.Н. ЦРУ против СССР. М.: Молодая гвардия, 1985.
5. Геллер М. Российские заметки. 1969-1979. М.: МИК, 1999.

Куроп'ятник М. В.

студентка V курсу,

факультету педагогіки та психології

Кіровоградського педагогічного університету

імені Володимира Винниченка

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТВОРЧОГО ПРОЦЕСУ У ВИМІРІ НЕСВІДОМОГО

Анотація. Стаття присвячена психологічним особливостям творчого процесу, висвітлені загальні теоретичні підходи до його трактування. Розглядаються особливості взаємозв'язку творчості із несвідомим, специфіка прояву у житті людини, гармонізації зі світом, віднайдення необхідних ресурсів задля успіху.

Ключові слова: творчість, несвідоме, творчий процес, самовираження, гармонія, особистий розвиток.

Аннотация. Статья посвящена психологическим особенностям творческого процесса, освещены общие теоретические подходы к его трактовке. Рассматриваются особенности взаимосвязи творчества с бессознательным в жизни человека, гармонизации с миром, нахождения необходимых ресурсов для успеха.

Ключевые слова: творчество, бессознательное, творческий процесс, самовыражения, гармония, личностное развитие.

Abstract. The article is devoted to the psychological characteristics of the creative process, highlighted the main theoretical approaches to its interpretation. Discusses the nature of occurrence of creativity from the depths of the unconscious and its role in human life, because thanks to her she can harmonised with the world, to find new resources and be successful.

Key words: creativity, unconscious, creativity, self-expression, harmony, personal development.

Актуальність: На даний момент розвитку суспільства, творчість є одним з найважливіших елементів людського життя. Оскільки в нашій життєдіяльності важливо знаходити креативні, цікаві, незвичайні або просто інші способи рішення ситуацій. Ми навіть не помічаємо як творчість проявляється в наших вчинках, думках, за допомогою творчості ми вирішуємо задачі, що ставимо перед собою та ті виникають в повсякденному житті.

Творчість народжується спонтанно, поза волею людини. Її можна назвати одним із проявів несвідомого людини: неочікувані образи, що приходять митцю; імпровізовані рухи в танці; деталі з яких складається пазлик життя людини... Постає питання: що можна назвати творчістю і яка її основа?

Розкриваючи природу творчості, необхідно спочатку визначити її сутність. Для цього розглянемо розуміння творчості в широкому та вузькому сенсі. Ф.Батюшков у своїй статті «Творчість» писав: творчість у широкому сенсі є творення нового. У такому значенні це слово варто застосувати до всіх процесів органічного та неорганічного життя, бо життя – це ряд безперервних змін і все, що в природі віднов-

люється і зароджується є продукт творчих сил. Але поняття «творчість» передбачає особистий початок і відповідне йому слово застосовується переважно до діяльності людини. Звідси впливає вузьке значення поняття творчості – умовний термін для позначення психічного акту, що виражається у втіленні, відтворенні або комбінації даних нашої свідомості у новій (відносно) формі, в області абстрактної думки, художньої і практичної діяльності (творчість наукова, поетична, музикальна і т.ін.) [6, 11].

Слід зазначити, що С. Головін в «Енциклопедії практичного психолога» трактує творчість як психічний процес, результатом якого є – створення нових матеріальних і духовних цінностей [3, 491]. По суті будучи культурно – історичним явищем, має і психологічний аспект – особистісний і процесуальний. Передбачає наявність у суб'єкта здібностей, мотивів, знань і умінь, завдяки яким створюється продукт, що відрізняється новизною, оригінальністю, унікальністю. Вивчення цих властивостей особистості виявило важливу роль уяви, інтуїції, неусвідомлюваних компонентів розумової активності, а також потреби особистості в самоактуалізації, в розкритті і розширенні своїх творчих можливостей.

У творчості особливе місце займає творча уява. Поряд з уявою творчість включає в себе інтенсивну роботу мислення, воно пронизане емоційністю і волею. Але воно не зводиться до уяви, мислення або почуття.

Експериментальні дослідження показали, що інтуїтивне рішення виникає в предметній діяльності, доступного аналізу. Виділяючи специфіку психічної регуляції процесу творчості, К. Станіславський висуває припущення про надсвідомість як вищу концентрацію духовних сил особистості у процесі створення творчого продукту [3, 491].

Згідно з теорією психоаналізу, кінцевий продукт творчості людини, будь то щось намальоване олівцем, фарбами, виліплене чи сконструйоване, розцінюється як вираження неусвідомлюваних процесів, що відбуваються в її психіці [12]. Образи художньої творчості відображають усі види несвідомих процесів, включаючи страхи, конфлікти, спогади дитинства, мрії. Ми переживаємо мрію в основному в зорових образах, при цьому можливі і почуття, можуть вплітатися і думки, а також виникати відчуття в інших модальностях, але вона є насамперед саме в образах. Труднощі усвідомлення мрії якраз і полягають у необхідності переведення мови образів в слова. «Я можу намалювати її, – часто говорить нам людина про свою мрію, – але я не знаю, як її виразити словами». З. Фрейд говорив про те, що первинні думки і переживання, які виникають в несвідомому, найчастіше виражаються у формі образів і символів, а не вербально.

Проте, К. Юнг стверджував, що несвідоме повне зародків майбутніх психічних ситуацій, нових думок, творчих відкриттів. Воно є джерелом творчого дару, творчого натхнення. Вчений виділяв в людині два джерела – особистісне і творче, які можуть перебувати в антагоністичних відносинах. «Кожна творча людина – це певна подвійність та синтез парадоксальних властивостей. Творче живе і розвивається в людині, як дерево в землі, з якої воно забирає потрібні соки [10, 124]. Аналітична психологія називає це явище автономним творчим комплексом, який у якості уособленої частини душі веде своє самостійне, вилучене з ієрархії свідомості психічне життя і згідно своєму енергетичному рівню, своїй силі на правах вищої інстанції мобілізує «Я» на службу собі [10, 125].

З позицій гештальтпсихології творчість – це «замикання» в процесі мислення в єдине ціле розрізнених фактів, приведення у взаємодію окремих які зберігаються в пам'яті фрагментів знання, що призводить до осяяння.

Дж. Келлі, представник когнітивного напрямку, розглядає творчість як альтернативу банальному. Не використовуючи термін «творчість», дослідник між тим розробив оригінальну теорію творчості і творчої особистості, вперше описавши альтернативне гіпотетичне мислення. Для автора людина – це дослідник, вчений, який ефективно, творчо взаємодіє з світом, інтерпретуючи світ, переробляючи інформацію, прогнозує події. Життя людини – це дослідження, постійне висунення гіпотез про реальність, за допомогою яких вона намагається передбачати і контролювати події. Картина світу гіпотетична, і люди формулюють гіпотези, перевіряють їх, тобто здійснюють ті ж розумові дії, що і вчені у процесі наукового пошуку.

Варто зазначити, що Л. Виготський здійснював дослідження у галузі психології мистецтва виявив, що творчість не може функціонувати тільки на свідомому рівні. Навчити творчому акту мистецтва не просто, але можна посприяти його утворенню. Через свідомість ми проникаємо в несвідоме, таким чином можемо так організувати свідомі процеси, щоб через них викликати несвідомі (актові творчості неодмінно передують акти раціонального пізнання, асоціацій) [2, 325].

Так, П. Енгельмейер писав, що пізнання наукової істини і сприйняття художнього твору – розуміння в научному сенсі і отримання насолоди від художнього твору – це вже є творчість, оскільки ми отримуємо дорогоцінний досвід, який суб'єктивно відображається в нашій свідомості [9, 19]. Ми несвідомо використовуємо цей досвід у власному житті вирішуючи ті чи інші задачі, орієнтуючись на певні наукові теорії, вчинки героїв творів тощо.

Аналіз наукових джерел дозволяє зазначити, що творчість має прояв в кожній людині і є процесом в якому несвідоме домінує над свідомим, що й спонукає потік образів, відчуттів і переживань. Скерувавши в правильне русло цей потік, людина отримує те, що їй необхідно. Незважаючи на те, що творчість є вільним процесом, але їй як і річці потрібні берега, щоб візуалізуватися і втілитися в життя. Свідомість скеровує і пропускає потік, хоча з іншого боку на цьому етапі можуть виникнути певні утруднення, оскільки часто нове не сприймається людиною спокійно, тому важливо віднайти той баланс між діяльністю несвідомого та свідомого.

З цього можна зробити висновок, що творчість зароджується на межі свідомого та несвідомого. Коли старі рамки перестають діяти, людина намагається віднайти новий спосіб і тоді відбувається несвідомий пошук, що призводить до інсайту, тобто відбувається прозріння, яке допомагає виконати проект, завдання, написати твір, розв'язати задачу... В людини розпочинається внутрішній пошук, який можна порівняти із метафорою Дж.Джойса: «творити – означає виковувати форми в кузні власної душі» [2, 93].

Інсайт, або раптове розуміння (осяяння) того, як можна вирішити задачу (проблему), відкриття принципу її рішення, багатьма авторами розглядається як центральний момент креативного процесу (Х. Грубер, Дж.Девідсон, М.Чиксентміхай). Однак з приводу визначення і ролі цього феномену у творчості ведуться суперечки: одні зводять креативність до інсайту (Дж. Тайлор, Д.Фелдман), інші взагалі заперечують роль інсайту в творчому процесі (Р. Вайсберг) [4, 51 – 52].

Так, Дж. Девідсон виділила три різновиди його прояву:

- селективне (виборче) кодування: розуміння того, що з наявної інформації має ключове значення;
- селективне комбінування: розуміння того, як потрібно з'єднати фрагменти інформації;
- селективне порівняння: зв'язування інформації про поточну проблему з певною інформацією про інші задачі, або рішення за аналогією.

Багато авторів (Ф. Баррон, Д. Сімонтон, Д. Харрінгтон та ін.) підкреслюють, що дозрівання ідей вимагає тривалого часу. У процесі тривалого визрівання концепцій інсайти можуть виникати декілька раз, але не мати вирішального значення для побудови концепції в цілому [4, 52]. Саме осяяння ще не є творчим процесом, адже воно може бути тільки першою сходинкою до подорожі в невідоме, певним маяком, що є для людини орієнтиром і початком для чогось нового.

Однією з найхарактерніших особливостей неусвідомлюваної психічної діяльності є саме те, що на її основі виникає часто знання, яке не може бути досягнуто при опорі на раціональний, логічний, вербальний і тому усвідомлюваний досвід. Це «випередження» несвідомої активності свідомості виникає з особливою виразністю, коли ми стикаємося з необхідністю осмислення найбільш складних сторін дійсності, явищ, подій, які настільки багатогранні, настільки багатокомпонентні і втілюються в запутаному переплетенні, в мережах настільки різномірних взаємозв'язків і відносин, що спроби виявлення їх природи на основі аналітичного та раціонального підходу, на основі розчленування «глобального», цілісних «континуумів» на їх дискретні складові відступають у безсиллі. І тоді можливе при наявності певних психологічних умов проявитися міць того пізнання, що не перестає нас вражати і збагачувати все новими відкриттями [11].

Через творчість несвідоме посилає нам сигнали про те, на що нам необхідно на даний момент звернути увагу, що відбувається в середині в той час поки людина відвертається від вирішення проблеми, символічно може показувати вихід із ситуації, що склалася. Також, творчий процес допомагає синхронізуватися зі світом, наприклад, в танці ми можемо побачити як людина немовби з'єднується з музикою, ритмом і стає єдиним цілим, вкладаючи душу і випускаючи на волю енергію або коли людина працюючи над певним проектом не помічає те, що відбувається навколо, її увага повністю прикута до власного витвору. Складається враження, що не людина створює образ, а він її веде. Це можуть підтвердити слова Августина: «Я не сам думаю, але мої думки мислять за мене» [2, 92], Сухотіна: «Розпочинаючи писати, я повинен знайти звук, і як тільки я його знайшов – все інше робиться саме по собі [2, 92]» та ін.

Характеризуючи механізм особистісного і творчого розвитку, О.Яковлева розглядає креативність як реалізацію людиною власної індивідуальності, самодостатнім проявом якої виступають зміст і модальність емоційних станів. Основним принципом розвитку творчих здібностей автор вважає принцип трансформації інтелектуальної проблеми в емоційну, у відповідності з яким значущим для креативності стає не завдання, що виконується людиною, а її емоційне ставлення до цього завдання і співвідношення його з загальним ставленням [5, 5 – 6].

Втім, Н.Роджерс зазначає, що «творчий процес є нашою життєвою енергією, і той, хто одного разу її спробував, вже більше не зможе без цього жити». Творчість є

нашою сутністю. Перекрити цей процес означає викликати хворобу як на рівні окремого індивіда, так і на рівні культури в цілому. Творче вираження не відповідає догмі або заздалегідь заготовленій формі. Творчість є сила, яка трансформує, сприяє позитивної самооцінці і забезпечує саморозвиток індивіда. Щодо творчого процесу можна сказати:

1. У нас є внутрішній потенціал до глибокої і конструктивної творчості. Діти від природи допитливі і творчі. Вони експериментують, досліджують, грають із найрізноманітнішим матеріалом, будують будиночки з піску, розбирають іграшки; для них не існує правильної або неправильної роботи з фарбами і малюнком, вони просто працюють і насолоджуються тим, що роблять. Вони вчаться у цьому процесі і відчують внутрішню свободу у вираженні себе.

2. Творчість є процес, який може призводити до створення певного продукту. Таким продуктом може стати вірш, малюнок, музичний твір чи танець. Але творчим процесом може бути і взаємовідношення між людьми. Тому можна визначити, що творчість є не про продуктом, а як про процесом.

3. Творчість це – частина всього нашого ества, нашого тіла, нашого розуму, емоцій і духу.

4. Подорож в глибини себе є інтегративним процесом почуттів, який реалізується в посиленні нас самих і в новому стані усвідомлення себе і світу навколо нас.

5. Коли ми стикаємося зі своєю творчою сутністю, ми одночасно стикаємося і з Універсумом. Іншими словами, виявлення нашої власної творчості робить нас причетними з єдністю Універсуму, або з універсальним джерелом енергії» [7, 164 – 168].

Погляди Н.Роджерс є цікавими, оскільки дають можливість подивитися на творчість як процес, що сприяє інтеграції особистості, вільному вираженню її в світі. Творчий процес сприяє кращому самопізнанню і самоусвідомленню себе.

Узагальнюючи вищезазначене, можна сказати, що творчість – це активний процес появи та створення нового погляду, рішення, твору... Жити означає творити. Цей вислів підтверджується іншими словами, що людина є творцем власного життя. Кожна людина є індивідуальною та унікальною і має свій певний талант, навіть, у дрібничці. Творчий процес розвиває та формує особистість, збагачує її новими можливостями, а також, способом урівноваження людини зі світом в найвідповідальніші та найкритичніші моменти життя. Багатьом, напевне, знайоме відчуття, коли в моменти сильної напруги, один малюнок, танець чи вірш (для кожного своє) міг повернути спокій, відчуття цілісності та гармонії.

Також, слід звернутися у даному контексті до поглядів А. Маслоу, котрий зазначав, що «творчість – універсальна функція людини, яка веде до всіх форм самовираження» здатність до творчості є вродженою («дерева дають листя, птахи літають, людина творить»), вона закладена в кожному і не вимагає спеціальних талантів. Проте більшість людей втрачають цю здатність у процесі «окультурення» [4, 16 – 17].

Відомо, що А. Маслоу розрізняє два види творчості: первиний і вторинний. Первинна творчість виходить із сфери несвідомого. Вчений дає психологічний «портрет» такої творчості: властива тим, «хто здатний мріяти, грати, сміятись та лінуватись, хто вміє бути спонтанним, більш відкритим для несвідомих спонук та імпульсів». Вторинна творчість виходить із свідомості «суворих і практичних людей, які бояться поривів, обережні й турботливі щодо всього, що вони роблять». Проте, зви-

чайно, дійсно творча особистість володіє обома видами творчості. Особистість, яка вміє прислухатися до своїх відчуттів, спонтанних поривів і в той самий час скеровувати їх в потрібне русло є успішною, оскільки в ній гармонійно поєднується процеси свідомої і несвідомої діяльності [4, 17].

Цікавими є погляди Е. де Боно на джерела творчості, до них він відносить не знання, якщо людині невідомі звичайні підходи, стандартні рішення, загальновизначені концепції, то вона може підійти до вирішення проблеми з несподіваного боку. Крім того, якщо вона не закріпачена знанням всіх перешкод і обмежень, то може знайти спосіб зробити навіть те, чого зробити не можна (на думку більш досвідчених людей). Ще одним важливим джерелом є творча мотивація, тому що більшість творчих людей черпають свої ідеї саме з неї. Вона означає, що людина готова витратити п'ять годин в тиждень на те, щоб знайти кращий спосіб дій, в той час як більшість людей витрачають на це не більш п'яти хвилин на тиждень. Мотивація означає прагнення шукати інші можливості, хоча більшість цілком задоволена даним станом речей, цікавість і намагання пояснити незрозумілі явища, бажання пробувати і шукати нові ідеї [1, 70 – 74]. Тобто, можна сказати, що іноді важливим є незнання для того, щоб відкривати і створювати щось нове (картина, що намальована на чистому полотні буде суттєво відрізнятися від тої, що малювалась, виходячи із заготовки), а також велику роль відіграє творча мотивація, наскільки людина готова віддати себе творчому процесу, присвятити час та зусилля.

Разом з тим, М. Чиксентмихаї в своїх поглядах, висвітлює творчість як аспект людського життя, що можливий в стані потоку, який виникає тоді, коли ми робимо те, що виражає нашу сутність [8, 78]. Після переживання стану потоку особистісна організація стає складніше, ніж була колись. Саме в зростанні складності і полягає особистісний ріст. Складність є результат двох масштабних психологічних процесів: диференціації та інтеграції. Перший передбачає рух у бік унікальності, відокремленості від інших, другий прагне протилежного – до єднання з іншими людьми, до надособистісної єдності ідей і концепцій.

Складною є та особистість, якій вдається успішно поєднувати в собі обидва ці процеси. В результаті переживання потоку наша особистість стає більш диференційованою, тому що подолання перешкод неминуче робить людину більш здатною, більш вмілою. Як сказав альпініст: «ти озирнешся назад і приходиш в захоплення від себе, від того, що ти зробив». Після кожного такого епізоду особистість набуває все більш яскраві індивідуальні риси, стає менш передбачуваною, опановує новими вміннями. Також, складність передбачає інтеграцію автономних частин. Наприклад, складний сучасний двигун не тільки складається з безлічі окремих вузлів і деталей, кожна з яких виконує свої унікальні функції, але і являє собою єдиний механізм, де всі компоненти працюють узгоджено один з одним. Без інтеграції складна система перетвориться на безладний набір елементів. Переживання потоку сприяє інтеграції особистості, тому що на рівні тієї глибокої концентрації, що її супроводжує, свідомість стає надзвичайно впорядкованою: думки, наміри, почуття – все сфокусовано на одній і тієї ж меті. Настає повна гармонія. Коли людина повертається до свого звичайного стану, вона відчуває якесь єднання, причому не тільки внутрішнє. Вона відчуває свою спільність з усіма людьми і з світом у цілому [8, 79 – 81].

З вищезазначеного, можна підвести підсумок, що людина в стані потоку, тоб-

то відчуваючи певну піднесеність, коли вона повністю занурена в якусь діяльність, коли все інше відступає на другий план відкривається поле для творчості і разом з цим змінюється стан свідомості.

Творчість своїми коренями сягає глибин несвідомого завдяки чому перед нами постає можливість створювати, знаходити нове та удосконалювати наявне. Людина черпає енергію з творчого процесу, що допомагає їй досягати інтеграції як із собою так із навколишнім світом, що забезпечує продуктивну її життєдіяльність.

Отже, можна сказати, що творчий процес – це завжди несподіванка, розпочавши цю подорож людина, може й не здогадуватися чим все завершиться. Оскільки, неусвідомлюваність даного процесу призводить до некерованості виникнення ідей, то задача самої людини направити їх в потрібне русло і дати вихід.

Список використаної літератури:

1. Боно Э. Серьёзное творческое мышление / Э. Боно // Пер.с англ. Д. Я. Онацкая. – Мн.: 000 «Попурри», 2005. – 416 с.
2. Выготский Л. С. Психология искусства. / Л. С. Выготский. – М: Искусство, 1986. – 480 с.
3. Головин С. Ю. Словарь практического психолога. / С. Ю. Головин. – М.: АСТ, Харвест, 1998. – 301 с.
4. Ильин Е. В. Психология творчества, креативности, одаренности. / Е.В.Ильин. – Питер: СПб., 2009. – 434 с.
5. Пономарьова – Семенова Р. О. Психологічні принципи розвитку креативності обдарованої особистості / Р.О. Пономарьова – Семенова // Обдарована дитина. – 2009. – №10. – С. 2-10.
6. Пономарев Я. А. Психология творчества. / Я.А. Пономарев. – М.: Наука, 1976. – 280 с.
7. Роджерс Н. Творчество как усиление себя // Вопросы психологии, 1990.– № 1. – С. 164 – 168.
8. Чиксентмихайи М. Поток. Психология оптимального переживания / Пер. с англ. —М.: Смысл: Альпина нон-фикшн, 2011. — 461 с.
9. Энгеймер П.К. Теория творчества. Изд. 3-е – М: Книжный дом «ЛИБРИКОМ», 2010. 208 с.
10. Юнг К. Г. Психологические типы. – М.: ООО – Попурри, 1998. 656с.
11. <http://psychologylib.ru/books/item/f00/s00/z0000029/st080.shtml>
12. http://www.adamobydell.com/writer/3985/books/11543/rudestam/gruppovaya_psihoterapiya/read

Бахадова Елена Викторовна
ФГБОУ ВПО Российский государственный
гуманитарный университет (РГГУ),
преподаватель кафедры проектирующей психологии, г. Москва

СПЕЦИФИКА ОТЦОВСТВА В ФЕНОМЕНЕ РОДИТЕЛЬСТВА

Ключевые слова: родительство, отцовство, традиционная и новая модель отцовства, отцовские чувства, роль отца, личность отца.

Keywords: parenthood; fatherhood; traditional and the new model of fatherhood; father's feelings; role of the father; identity of the father.

Родительство – является базовым жизненным предназначением каждого человека, важным состоянием и, его социально-психологической функцией и, в конечном итоге, представляет собой социально психологический феномен, системно детерминированный всей взаимосвязью явлений и процессов развития семьи и общества, выражается в категориях материнства и отцовства на уровне каждой конкретной личности.

Отцовство, как полноценная часть феномена родительства, достаточно мало изучено по сравнению с материнством, в каком-то смысле остается «белым пятном». Тенденциями последних десятилетий, когда воспитание во многом движется по определенному усредненному гендренному пути, центральным становится осознание необходимости роли отцовства, что происходит все с большим беспокойством и настойчивостью как в психологической, так и педагогической литературе. [1,3,5]

Специфика взгляда на институт отцовства с точки зрения ожиданий относительно вклада отца в жизнь ребенка обусловлена сегодня следующим. Во-первых, уравнивание в мужчины и женщины в правах и обязанностях в ведет за собой и уравнивание их воспитательных функций, повышает требования к мужчине как к отцу. Во-вторых, сегодня небезосновательно ведется много дискуссий о «крахе отцовского авторитета», «доминировании матери в воспитании детей», что следует неизбежных изменений в институте семьи, связанных с изменениями в культуре и обществе [1].

До недавнего времени модель отцовства (традиционная модель, где основанием деятельности выступало ведение большого хозяйства) подразумевала под собой роль отца как кормильца, персонифицированную власть и дисциплинарную инстанцию, воспитание наследника(ков), прежде всего сына(новой). Базовой основой авторитета отца являлись его труд и принятие важнейших решений относительно семьи и ее участия в общественной жизни. Сегодня эти акценты сильно смещаются.

В традиционной модели отца, его воспитательная роль сводилась к вспомогательной, особенно в первые годы жизни ребенка. К концу XX века, все чаще стали появляться социологические и психологические работы, утверждающие (Флейк-Хобсон., Дж.Хесс) новую модель отцовства, подразумевающую под собой активную роль мужчины в воспитании детей, в проявлении заботы и ухода за детьми младшего младшего возраста, в более широком эмоциональном контакте с ребенком и семьей в целом [5].

Новый взгляд на природу родительства и модели отцовства во многом определился последними исследованиями антропологов, этнопсихологов (М. Мид, Л. Демоз, Ф. Арьес и др.), где были показаны различия в реализации мужчинами и женщинами своей родительской роли в зависимости от конкретных исторических, культурных и социальных условий [1]. В психологии данный подход к рассмотрению природы и развития родительства в противоположность эволюционному, рассматривающему материнство как биологическую данность, относится к культурно-историческому подходу. Культурная детерминация родительства означает влияние культуры конкретного общества на родительство посредством культурных ценностей, идеалов, религиозных представлений и верований.

Социальная обусловленность показывает, как на становление человека в роли родителя и его представление о себе как о родителе влияет вся система отношений, в которые он оказывается включенным с момента своего рождения.

Специфика отцовства сегодня определяется следующими тенденциями: одни исследователи считают, что нет принципиального различия между материнской и отцовской ролью [3, 5, 14], другие склоняются к принципиально отличной специфике отцовской роли от материнской.

Так И.С. Кон считает, что для осмысления отцовства, важнее учитывать межиндивидуальные различия, нежели межгрупповые [4]. Внутри группы мужчин отцы могут существенно различаться по своим родительским качествам. Поэтому целесообразней говорить о стиле родительства конкретного родителя, а не о стилях отцовства и материнства.

Многие исследователи приходят к выводу о том, что обеспечить полноценный уход и заботу о ребенке самостоятельно может любой мужчина, и это не обязательно кровный отец ребенка, а приемный отец или другой значимый для ребенка мужчина – дедушка, старший брат [1].

Семейные системные психотерапевты утверждают, что сегодня семья может построить функциональную систему с гибкими и взаимозаменяемыми функциями [2]. Этот взгляд в психологии сейчас становится одним из самых широких и перспективных [1; 3; 5].

На различие в феномене родительства специфики отцовского и материнского начала одним из первых обратил внимание Э.Фромм [3]. Материнскую любовь он описал как безусловную по своей природе. Мать любит своего ребенка потому, что он просто есть, что это едитя. Любовь отца, напротив основана на определенных условиях, она руководствуется принципом «Я люблю тебя, потому что ты оправдываешь мои надежды, потому что ты исполняешь свой долг, потому что ты похож на меня». В такой «обусловленной» отцовской любви послушание становится главной добродетелью, а непослушание – главным грехом, расплата за который – лишение отцовской любви, которую можно завоевать.

Похожая точка зрения встречается и в работах К.Г. Юнга. Отец «раскрывает перед ребенком объективный внешний мир и, олицетворяя сферу авторитета и морали, создает защиту от субъективных душевных уклонов», мать передает ребенку способности к развитию внутреннего мира чувств [7].

В психоаналитических подходах при описании характера раннего возраста исследователи обычно отводили ведущую роль материнской фигуре. Только послед-

нее время в психоанализе попытались осмыслить роль отца в развитии детей первых лет жизни. Так же стала оформляться теория триангуляции, где отец понимается как «третий объект», способствующий сепарации ребенка от матери [6]. В зависимости от того, насколько удачно ребенок и его родители сумеют построить триангулирование – тройственные отношения, в будущем ребенок будет способен строить одновременные отношения с другими людьми.

Роль отца в разных возрастных периодах развития ребенка раскрывается по-разному. В психическом развитии ребенка раннего возраста роль отца видится в формировании у него чувства своей половой принадлежности и соответствующих моделей поведения. У мальчиков это происходит путем идентификации со своим отцом и непосредственным подражанием его поведению, причем, в основном, это происходит благодаря вовлеченности мужчины в отношения с ребенком [3; 5].

В литературе отмечается, что дети с более эмоционально отзывчивыми и вовлеченными в детско-родительские отношения отцами характеризуются лучшим когнитивным развитием, мужчины обычно предпочитают разговаривать с маленькими детьми «по-взрослому», тем самым стимулируют их языковое развитие. Подчеркивается роль отца в развитии моторики ребенка, освоению пространства: этому способствуют «грубые» кинестетические игры мужчин с маленькими детьми, которые отличаются от игр ребенка с матерями. Обычно это катание на плечах, силовая возня, подбрасывания, обучение ребенка моторным навыкам. И все же многие исследователи сходятся во взглядах на том, что влияние отца на ребенка в каждом случае индивидуально и во многом зависит от личности самого мужчины и внутри-семейного контекста его отношений с ребенком [4].

Рождение ребенка оказывает существенное влияние на развитие самого мужчины. Превращение мужчины в отца в психологическом плане является центральной задачей развития личности в период взрослости и одним из критериев достижения зрелости.

Таким образом, специфика отцовства в феномене родительства в современном контексте проявляется в новой модели отцовства, насыщенности содержания роли отца и преволировании его личного влияния и всей структуры семейных отношений на ребенка.

Литература

1. Борисенко Ю.В. Психология отцовства. Москва-Обнинск:2007.- 220 с.
2. Варга А.Я. Системная семейная психотерапия // Журнал практической психологии и психоанализа. 2000. № 2.
3. Калина О.Г. Влияние образа отца на эмоциональное благополучие и полоролевую идентичность подростков: автореф. дис. канд. психол. наук. М., 2007
4. Кон И.С. Ребенок и общество. М.: ИЦ «Академия», 2003.
5. Овчарова Р.В. Психологическое сопровождение родительства. М.:2003.
6. Фридрих Е. Триангуляция // Психоаналитический вестник. 1998. № 6.
7. Юнг К.Г. Алхимия снов. СПб.: Тимощка, 1997.

Даценко Т.О.
аспірант Київського університету
імені Бориса Грінченка

ЧИННИКИ АКТИВАЦІЇ СТРАХІВ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

Ключові слова: чинники, страх, діти дошкільного віку.

Keywords: factors, fear, preschool children.

Сьогодні не можна залишати без уваги проблему дитячих страхів, адже в умовах зміни суспільно-політичного життя, трагічних подій в Україні й інколи безвідповідального висвітлення даної, і без того складної, ситуації у ЗМІ, ризики їх активації значно зросли.

У травні 2014 року ЮНІСЕФ ініціював здійснення швидкої якісної експрес оцінки соціально-психологічного становища дітей у Донецькій області. У дослідженні, яке було виконане компанією GfK Ukraine на замовлення ЮНІСЕФ Україна, взяли участь 204 дитини, батьки та опікуни дітей які проводять з ними найбільше часу. Отримані дані викликають серйозне занепокоєння.

Близько чверті опитаних дітей виявили ознаки підвищеної тривожності, порівняно із нормами, встановленими для їх вікових груп. Діти дошкільного віку виявили значно вищий рівень страху крові та несподіваних різких звуків у порівнянні з віковою нормою. Окрім цього, у хлопчиків виявили вищий рівень страху смерті, а у дівчаток – страху болю порівняно з нормою.

Проведений аналіз малюнків дітей засвідчив, що переважання неконструктивних реакцій (відкрита агресія, звинувачення інших людей, відсутність активних копінг-стратегій) на негативні ситуації перевищує норму у 34% досліджених дітей віком 3-6 років.

У ході дослідження було з'ясовано, що інформацію про поточні події діти отримували зі ЗМІ, від дорослих, а також на основі власного негативного досвіду [3].

На основі даного дослідження можна визначити основні чинники активації страхів в українських дошкільників в умовах сьогодення:

- 1) безпосереднє перебування в “епіцентрі” небезпечних подій;
- 2) вплив засобів масової інформації, зокрема телебачення;
- 2) передача страхів від людей з найближчого оточення.

Безумовно найсильнішим чинником є безпосереднє перебування в “епіцентрі” небезпечних подій, тобто власний досвід. Більшість дітей, які були очевидцями руху танків і військової техніки, бойових дій, нанесення ушкоджень знайомим людям тощо, почувуються наляканими, переживають негативні емоції, зокрема страх, перебувають у стані постійної тривоги.

Дошкільний вік – це той вік, коли страхи найбільш вмотивовані емоціями та носять тимчасовий характер. Проте, травмуючі ситуації, аналогічні пережитим у минулому, чи бодай загроза їх повторення, спроможні оживляти збережені у пам’яті страхи, які можуть проявлятися знову. Згодом такі страхи можуть ставати інтенсивнішими, набувати патологічного характеру та супроводжувати людину все життя, якщо вчасно не надати адекватну психологічну допомогу.

Наступний чинник – вплив засобів масової інформації, а саме телебачення. Батьки, як правило, не володіють культурою телеперегляду, тобто коли останній заздалегідь планується. Достатньо розповсюдженою є ситуація, коли діти їдять, граються і навіть засинають під звуки телевізора. Природно, що вся інформація, яка надходить з екрану, споживається дитиною і запам’ятовується усвідомлено або ж неусвідомлено. Діти стають свідками багатьох небажаних подій на екрані (наприклад, сцени насильства, повідомлення про терористичні акти, війни, наслідки стихійних лих, епідемії тощо), що травмують їх психіку, активують страх і тривогу.

Так, зарубіжні (П. Вінтерхофф-Шпурк, К. Керделлан, Г. Грезіон, В. Федоров) і вітчизняні дослідники (М. Бутиріна, О. Петрунько, Г. Почепцов) зазначають, що потенційно деструктивним медіатекстом – як, для дорослих, так і для дітей – є новини. Цей тип тексту первинно створювався як інструмент інформування, інтеграції й позитивного розвитку суспільства, але нині перетворився на потенційну небезпеку для нього. Діти, якщо потрапляють у поле впливу новин, стають свідками сюжетів з агресивними, жорстокими і вкрай реалістичними насильницькими діями. Побачені сцени можуть викликати у них бурхливу емоційну реакцію, сльози, снитися в ночі, а у деяких випадках навіть енурез і заїкання [2, 215-216].

Часом інформація, означена як “теленовини”, а є “фейками”, “квазіновинами” і навіть відвертою неправдою, однак на її підставі у глядачів складається викривлений образ світу і своєї країни як політично й економічно занедбаної, кримінальної, бандитської, де панує суцільна сваволя і де особисто він нічого не здатний змінити. Відтак у суспільстві поширюються песимістичні, депресивні настрої, страх, тривога, зневіра, відчуття небезпеки і безглуздості життя. Глядачеві залишається лише молитися, аби страшні події не торкнулися його особисто та його родини. Отже, ще один чинник дитячих страхів – запозичення їх від найближчих дорослих. І це досить небезпечна обставина, адже дорослий має бути гарантом безпеки дитини, а не джерелом страху.

Більшість дітей проходять у своєму психічному розвитку низку вікових періодів підвищеної чутливості до певних страхів, які передаються дітям у процесі без-

посереднього спілкування у сім'ї і резонують із страхами батьків. Це найтипівший шлях передачі страхів, і, за твердженням А. Захарова, поява страхів у дітей вірогідніша за наявності їх у батьків, особливо якщо між ними існує тісний емоційний контакт. Як правило страхи передаються дітям несвідомо. Матері, в силу тісного біологічного і емоційного контакту з дитиною, інстинктивно прагнуть оберігати її від повторення своїх страхів, проте саме цим вони привертають особливу увагу до небезпеки, що лежить в основі того чи іншого страху [1, 32-33].

Висновки. Отже, травмуючі події сучасного життя – як реальні, так і демонстровані ЗМІ – здатні активувати страхи у дорослих, а через них і у дітей. Це є серйозним випробуванням для батьків та інших дорослих, які мають діяти виважено й мудро, пам'ятаючи про свою відповідальність перед дітьми. У свою чергу перед фахівцями (педагогами і психологами) постають питання із професійного вдосконалення, а саме – вміння надавати серйозну психологічну підтримку дітям та їхнім батькам.

Джерела

1. Захаров А. Дневные и ночные страхи у детей. Серия “Психология ребенка”. СПб.: “Издательство СОЮЗ”, 2000. — 448 с.
2. Петрунько О. Діти і медіа : соціалізація в агресивному медіа середовищі : монографія. 2-ге вид. Ніжин : ТОВ “Видавництво “Аспект-Поліграф”, 2011. – 480 с.
3. UNICEF Ukraine [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.unicef.org/ukraine/> (Дата звернення : 10.09.2014).

Руденок З.Г.

Учреждение образования
«Полоцкий государственный университет»,

Струнина Н.Н.

Учреждение образования
«Полоцкий государственный университет»

КУЛЬТУРНАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ ЛИЧНОСТИ

Ключевые слова: культура, культурная компетентность, личность, образование.
Keywords: culture, cultural competence, personality, education.

В современном белорусском обществе формируется новая парадигма образования, которая базируется на компетентностном подходе. Такой подход предусматривает эффективную деятельность специалиста в ситуации неопределенности, нестабильности и постоянно меняющихся условиях современности. В связи с этим образовательная траектория должна быть выстроена таким образом, чтобы у личности формировались не отдельные, урывочные знания и представления о дисциплинах, входящих в учебный процесс, а формировалась культурная компетентность личности. Она позволяет овладеть теми элементами, понятиями и категориями, которые в значительной мере повышают возможности эффективного приспособления, налаживания коммуникаций, выстраивания взаимоотношений в социуме. Для более глубокого понимания заявленной парадигмы, необходимо отдельно проанализировать такие понятия как «культура» и «компетентность».

В зарубежной литературе понятие «компетентность» появилось в начале 1990-х годов. Исследователи определяют проблематику определения понятия данного вопроса по-разному. Компетентность – это владение, обладание человеком соответствующей компетенцией, включающей его личностное отношение к ней и предмету деятельности» [7, 141]. А.В. Хуторской считает, что понятие «компетенция включает совокупность взаимосвязанных качеств личности (знаний, умений, навыков, способов деятельности), задаваемых по отношению к определенному кругу предметов и процессов и необходимых для качественной продуктивной деятельности по отношению к ним. В соответствии с данным определением, компетенция – это комплекс личностных характеристик, необходимый для функционирования в обществе, компетентность – опыт в той или иной области.

И.А. Зимняя определяет «компетентность» как основывающийся на знаниях, интеллектуально и личностно обусловленный опыт социально-профессиональной жизнедеятельности человека. В противопоставление, «компетенция» рассматривается как не пришедший в «употребление» резерв «скрытого», потенциального» [3, 34]. Автор рассматривает компетентность как совокупность знаний и практически усвоенных навыков, умений. Компетенция интерпретируется как пассивный элемент абстрактной сущности [5, 33].

Рассматривая различные определения компетентности, можно также отметить следующие.

Компетентность – интеллектуально личностно обусловленный опыт социально-профессиональной жизнедеятельности человека [4, 26].

Л. Хьел, Д. Зиглер в глоссарии к «Теории личности» рассматривают компетентность (англ. – competency) как психосоциальное качество, означающее силу и уверенность, исходящие от чувства собственной успешности и полезности, что дает человеку осознание своей способности эффективно взаимодействовать с окружением [8, 265].

Компетентность – способность к интеграции знаний и навыков, способов их использования в условиях изменяющихся требований внешней среды [1, 161].

Различают:

– социальную компетентность, включающую социальные достижения, социальные представления и социальные способности;

– социально-психологическую компетентность, преимущественно связанную со способностью к социальной перцепции, эмпатии, общению, а также руководству людьми;

– концептуальную компетентность как способность к построению концептуальных схем, моделей, программ из существующих и самостоятельно выработанных знаний;

– профессиональную компетентность, связанную с достижением высшего уровня профессионализма в разных видах деятельности [1, 161].

Таким образом, в понятие «компетентность» входят универсальные личностные характеристики и поведенческие модели. Компетентностный подход, в свою очередь, предполагает включение категорий, образов, обобщений, которыми человек овладел в процессе жизни.

При проектировании современного учебно-воспитательного процесса на основе компетентностей необходима опора не только на прежний, традиционный, но и на инновационный отечественный и международный опыт. Если в ряде стран Европы и США уже несколько десятилетий образование развивается в русле компетентностного подхода, то использование данного подхода в образовательной деятельности Беларуси находится в стадии обсуждения его смысла, необходимости и возможности реализации.

Не следует противопоставлять компетентность знаниям или умениям и навыкам. Понятие «компетентности» шире понятия «знания», или «умения», или «навыки», оно включает их в себя, хотя и является понятием обобщенного смыслового ряда.

Опасность при внедрении компетентностного подхода в практику образования заключается в том, что компетенции все время противопоставляются знаниям, которые на самом деле являются основой компетенции. В то же время компетентностный подход предполагает не просто описание изменений в системе образования на новом языке, а практическую реализацию личностно-ориентированной парадигмы образования, связанной с реальным социально-экономическим контекстом.

Отметим, что в образовании компетентностный подход не является абсолютно новым. Ориентация на освоение умений, способов деятельности и, более того, обобщенных способов деятельности была ведущей в работе таких педагогов, как М.Н. Скаткин, И.Я. Лернер, В.В. Краевский, Г.П. Щедровицкий, В.В. Давыдов и их по-

следователей. В этом русле были разработаны как отдельные учебные технологии, так и учебные материалы. Однако данная ориентация не была определяющей, она практически не использовалась при построении типовых учебных программ, стандартов, оценочных процедур [6, 14]. Поэтому сегодня для реализации компетентного подхода нужна опора на международный опыт, с учетом необходимой адаптации к традициям и потребностям Беларуси.

В рамках компетентного подхода предполагается, что в результате образования формируются определенные компетентности, которые соотносятся с общей культурой человека.

Учитывая то, что образование по своей сути представляет процесс окультуривания подрастающего поколения (и не только), вопрос формирования культурного пространства становится особенно актуальным в связи с тем, что именно его развитость и определяет искомый результат. При этом следует отметить, что само по себе погружение в пространство культуры не приносит результата. Необходимо активное соучастие всех заинтересованных сторон в изучении и интернализации культурного наследия, результатом которого и будет та самая культурная компетентность, воплощающаяся в достижениях общества [9, 60].

Так как центральным понятием культурной компетенции является понятие «культура», необходимо отметить, что в силу своего глубокого смысла это понятие имеет около 300 определений. На сегодняшний день среди ученых и исследователей популярны следующие понимания культуры:

1) информационная программа деятельности, система «архетипов», в соответствии с которой осуществляется и воссоздается весь организованный процесс жизни;

2) сценарий деятельности, поведения и общения, представленный разнообразием знаний, норм, навыков, идеалов, образцов деятельности и поведения, идей, гипотез, верований, целей, ценностных ориентаций и т.п.;

3) картина мира и способ восприятия действительности [5, 33].

Культура, в понимании философа Г. Зиммеля, – это путь от замкнутого единства через развитие многообразия к развитому единству [2]. В определении Ральфа Линтона: «Культура есть конфигурация выученного поведения, результаты и которого, компонентные элементы которого сообща разделяются и передаются членами отдельного общества» [11, 32].

Виктор Барноу (Varnouw) приводит следующее определение культуры: «Культура – это способ жизни группы людей, конфигурация всех, более или менее стереотипных паттернов выученного поведения, которые передаются от одного поколения к следующему посредством языка и имитации. Суть этого определения заключается в первом пункте: «способ жизни группы людей». Этот способ жизни имеет некоторую интеграцию и связь отсюда термин «конфигурация». Она состоит из паттернов выученного поведения, которое передается посредством языка и имитации – не посредством инстинктивного или любого прямого действия генов. Эти паттерны являются только относительно фиксированными... Культура, далее, характеризуется пластичностью и изменением; хотя некоторые общества существуют в течение веков, даже тысячелетий без значительных изменений. Культура общества обеспечивает ряд готовых ответов на жизненные проблемы. Ребенок научается им по мере роста и

начинает смотреть на мир сквозь особенную призму своей культуры. Культура обеспечивает его средствами борьбы с миром; обладание этими методами увеличивает его чувство уверенности. Культура имеет также комплекс доктрин о мире – религиозные традиции и фольклор – которые дают некоторую ориентацию и уверенность индивиду. Но культура может также обеспечивать угрожающие влияния, такие как верования в злых духов, злобных богов, в колдовство и т. д., которые могут структурировать взгляд на мир как на опасный» [10, 5].

В.А. Янчук, рассматривая процесс обретения культуры, выделяет такой этап как декультурация, который рассматривается автором как разрушение психологического механизма сознательной регуляции процессов социального функционирования. Декультурация личности создает факторы риска психокультурной деградации человека.

Подводя итог, следует отметить, что формирование культурной компетентности должно стать одним из основных направлений развития современного образования.

Список цитированных источников

1. Акмеологический словарь / Под общ. ред. А.А. Деркача. – М.: Изд-во РАГС, 2004. – 161 с.
2. Зиммель Г. Избранное: в 2 т.–Т. 1. Философия культуры [пер. с нем.]. –Москва: Юристъ, 1996. – 672 с.
3. Зимняя И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования // Высшее образование сегодня. 2003. –№ 4. С. 34
4. Зимняя И.А. Компетентностный подход. Каково его место в системе современных подходов к проблемам образования?: (теоретико-методологический аспект) // Высшее образование сегодня. 2006. № 8. С. 20-26.
5. Резунова Е. С. Кросс-культурная компетентность и ее значение в современной системе высшего образования // Ученые записки Крымского инженерно-педагогического университета. 2013. Вып. 34: Педагогические науки. С. 33.
6. Стратегия модернизации содержания общего образования. Материалы для разработки документов по обновлению общего образования. Москва, 2001. – С.14
7. Хуторской А.В. Практикум по дидактике и современным методикам обучения. СПб.: Питер, 2004. –541 с.
8. Хьел Л. Теории личности. СПб.: Питер, 2005. – 607 с.
9. Янчук В.А. Экокультурная образовательная среда: формирование и развитие. Часть 2 От культурной к межкультурной компетентности // Адукацыя і выхаванне // 2013, №7. С. 60.
10. Barnouw, Victor. Culture and Personality. Homewood, Illinois: The Dorsey Press, INC, 1963, pp. 5 -6.
11. Linton, Ralph. The Cultural Background of Personality. New York: Appleton-Century Co., 1945, p. 32.

Коваленко Е.Г.

доцент, кандидат психологических наук,
Полтавский национальный педагогический университет
имени В.Г. Короленко

СТИЛИ МЕЖЛИЧНОСТНОГО ОБЩЕНИЯ В ПОЖИЛОМ ВОЗРАСТЕ

В статье рассматриваются особенности стилей общения пожилых лиц. Межличностное общение анализируется как доминантная социальная потребность в этом возрасте. Охарактеризованы его компоненты. Выявлено, что пожилые люди чаще всего в межличностном общении склонны к таким стилям, как компромисс, уклонение, приспособление. Реже они сотрудничают и соперничают. Выявлены факторы, влияющие на проявление стилей общения в этом возрасте.

Ключевые слова: стили межличностного общения, соперничество, сотрудничество, уклонение, компромисс приспособление.

Keywords: styles of interpersonal communication, competition, cooperation, avoidance, compromise, adjustment.

Введение. Самостоятельной формой активности субъекта, в результате которой формируются его отношения с окружающими людьми, является общение (Б.Ф. Ломов). Оно позволяет человеку обмениваться с окружающими действиями, представлениями, идеалами, чувствами. Именно общение – важная потребность человека; в процессе общения можно достичь единства с другими и избежать одиночества. В пожилом возрасте оно даже может замедлить старение, ведь, как показывают исследования, у пожилых лиц с выраженным социальным интересом, которые включены в широкие социальные связи, ниже темпы старения, лучше физическое здоровье, они более адаптированы в окружающем мире, осознают содержательную сторону своего существования. Важным показателем эффективности общения в старости является склонность человека выбирать оптимальный способ, стиль непосредственного общения. Потому целью нашего исследования (основной идеей) было выявить особенности стилей межличностного общения в пожилом возрасте. В

частности, определить, какие стили общения в этом возрасте наиболее распространены и какие факторы влияют на их проявление (пол, уровень образования, профессиональная занятость, место и условия проживания, наличие увлечений, социальная активность, особенности проведения времени днем, наличие друзей и приятелей, ощущение одиночества, удовлетворенность здоровьем и жизнью).

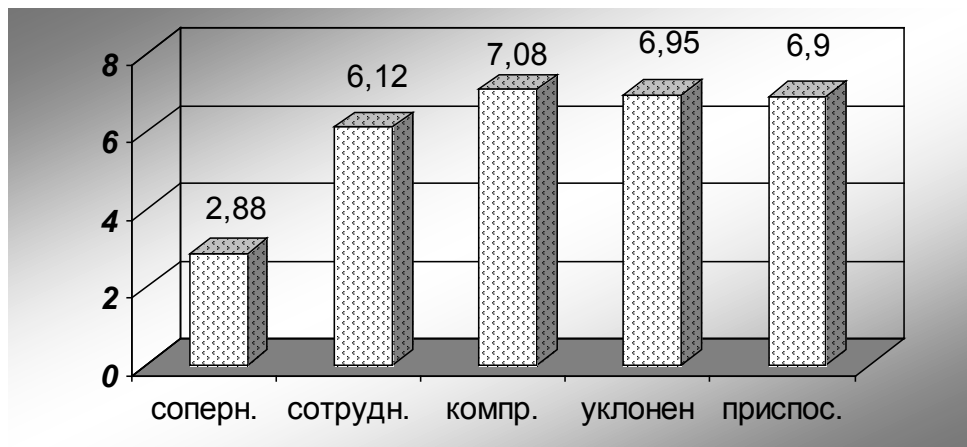
Постановка проблемы исследования. Общение, межличностное общение приобретает особое значение на определенных возрастных этапах. Так, непосредственное эмоциональное общение является важным в развитии младенца, интимно-личностное общение со сверстниками предопределяет становление подростка. Главным способом существования человека, условием его воспитания и развития, освоения общественного опыта наряду с трудом, как утверждает И.Д. Бех, является общение [1]. Именно оно влияет на всю систему психических процессов, состояний и свойств человека. Отдельным возрастным этапом, когда общение считают значимым в становлении личности, является пожилой возраст. С общением отдельные ученые (В.Ф. Моргун) связывают ведущую деятельность этого возраста [2].

У стареющего человека общение, а именно межличностное является доминантной социальной потребностью, которая, во-первых, определяет формирование и развитие его межличностных отношений, а, во-вторых, позволяет удовлетворять значимые в этом возрасте экзистенциальные и эмоциональные потребности, потребности поиска смысла жизни, усиления позитивных и ослабления негативных эмоциональных состояний.

В пожилом возрасте межличностное общение осуществляется по нескольким направлениям [3]. Во-первых, в семье как ближайшей социокультурной среде, которая может, с одной стороны, оказать материальную помощь и поддержку человеку, обеспечить безопасность, оптимизировать его социальные контакты, активизировать образ жизни. Но, с другой стороны, именно в семьях часто возникают острые проблемы, сопровождающиеся значительными эмоциональными проявлениями. Во-вторых, с друзьями и знакомыми, которые составляют ближайшее окружение пожилого человека и дают ему эмоциональную поддержку. Но, такие друзья и знакомые часто также являются достаточно старыми и, уходя из жизни, способствуют сужению круга общения человека, что может способствовать возникновению отрицательных эмоциональных реакций у него. В-третьих, в различных сообществах (группах по интересам, общественных организациях, организованных сообществах, конфессиональных объединениях), в пределах которых пожилой человек может реализовать свой социально полезный культурный потенциал и благодаря этому чувствует собственную связь с миром, с широким социальным контекстом. В таких сообществах формируются малые группы, где и разворачивается межличностное общение пожилых лиц. Но, такие сообщества недостаточно развиты, особенно в небольших городах и селах, недостаточно специалистов, умеющих организовывать деятельность именно стариков.

Межличностное общение пожилых лиц – процесс формирования эмоциональных взаимоотношений пожилого человека с отдельными, окружающими его субъектами, что предполагает эмоциональное отношение друг к другу, взаимное социальное познание, определенный способ поведения их друг с другом. То есть, межличностное общение в пожилом возрасте является субъект-субъектным сложным

Рис. 1. Стили общения пожилых лиц

процессом, состоящим из эмоционального, когнитивного и поведенческого компонентов. Такие компоненты создают функциональную структуру межличностного общения в пожилом возрасте:

1. Эмоциональный компонент предполагает проявление эмоционально-ценностного отношения пожилого человека к другому человеку.

2. Когнитивный компонент предполагает социальное познание пожилым человеком другого человека.

3. Поведенческий компонент предполагает регуляцию поведения (взаимодействия) пожилого человека с другими содержит мотивационно-волевые аспекты.

Поведенческий компонент межличностного общения проявляется в его стилях. Стиль общения – это форма коммуникативного поведения, устойчивая личностная характеристика, которая соответствует групповым стандартам общения и определяет способ взаимной связи или контакта субъектов, участвующих в общении (В.А. Горянина) [4]. Стиль межличностного общения отражается в индивидуально-типологических особенностях взаимодействия между людьми. В нем выражается специфика коммуникативных возможностей человека, существующий характер отношений с конкретными людьми или группами, психологическая и социальная индивидуальность человека, особенности партнера по общению [5].

Результаты диагностического исследования и их обсуждение. Для определения особенностей стилей межличностного общения в пожилом возрасте мы провели диагностическое исследование. В нем приняли участие 205 человек, возраст которых от 57 до 80 лет. Среди них мужчин – 43 человека, женщин – 162 человека; среднее образование у 138 человек, высшее – у 64; в селах живут 145 человек, в городах – 59 человек. В настоящее время 55 человек, которые приняли участие в исследовании, работают, 149 – не работают; социально активные сейчас 78 человек (общественная работа, конкурсы, кружки и т.д.), а социально неактивные – 103; в течение дня 86 исследуемых человек кроме прочего уделяют время общению (по их словам), а 119 человек – занимаются другими делами (домашним хозяйством, своим здоровьем, читают, смотрят телевизор и т.д.); увлечения и хобби есть у 169 человек, нет их

у 30 человек; в настоящее время с семьей живут 70 человек, одиноко – 134 человека, но одинокими считают себя 122 человека, а не одинокими – 65. Недостаточно сейчас друзей и приятелей у 105 исследуемых пожилых лиц, достаточно их у 100 лиц; не удовлетворены своим здоровьем 145 человек, удовлетворены – 55; не удовлетворены жизнью 64 человека, удовлетворены жизнью – 134. К сожалению, не каждая сумма соответствует общему количеству исследуемых лиц, так как на некоторые вопросы отвечали не все участники исследования.

Для выявления особенностей стилей общения пожилых лиц использовали методику склонности личности к конфликтному поведению К. Томаса (адаптация Н.В. Гришиной). Автор выделил такие стили (способы) поведения человека в конфликтных ситуациях (общения), как **соперничество, конкуренция** (стремление добиться своих интересов в ущерб другому), **приспособление** (противоположность соперничеству, принесение в жертву собственных интересов ради другого), **уклонение** (отсутствие стремления как к кооперации, так и отсутствие тенденции к достижению собственных целей), **компромисс** (согласие на основе взаимных уступок) и **сотрудничество** (участники ситуации приходят к альтернативе, полностью удовлетворяющей интересы обеих сторон) [6].

Определили средние значения за показателями стилей общения пожилых лиц (рис. 1).

В межличностном общении (особенно в конфликтных ситуациях) пожилым людям больше всего свойственен такой стиль, как компромисс, то есть, они склонны приходить к согласию на основе взаимных уступок. Также достаточно часто в общении они уклоняться и приспосабливаться, то есть, избегают общения и решения проблем или приносят в жертву свои интересы ради других. Немного реже пожилые люди сотрудничают в общении (предпринимают совместные действия, что бы найти решение, которое удовлетворяет интересы обеих сторон). Значительно реже в этом возрасте люди склонны соперничать (стремиться добиться своих интересов в ущерб интересов другого человека).

Сравнили средние значения за этими показателями (стилями общения) у пожилых лиц разного пола, уровня образования, профессиональной занятости, места и условий проживания, наличия увлечений (хобби), социальной активности, особенностей проведения времени днем, наличия друзей и приятелей, ощущения одиночества, удовлетворенности здоровьем и жизнью. Достоверность отличия выборочных средних арифметических распределений этих показателей за вышеупомянутыми факторами проверили с помощью t-критерия Стьюдента ($t_{кр}=1,97$). Результаты диагностики отражены на табл. 1. Жирным шрифтом выделены те показатели, по которым выявлено статистически значимое отличие.

Статистически значимые отличия в стилях общения мужчин и женщин, а также работающих и не работающих лиц пожилого возраста не подтверждено. Склонность к разным стилям общения в пожилом возрасте от пола человека и его профессиональной занятости не зависит.

В зависимости от места проживания (село и город) статистически значимое отличие в стилях общения пожилых лиц выявлено за показателями сотрудничества ($t=2,716$), компромисса ($t=4,103$) и приспособления ($t=2,406$). В пожилом возрасте жители сел чаще сотрудничают и приспосабливаются в общении, а жители городов –

Таблица 1

Влияние разных факторов на стили общения в пожилом возрасте

Факторы		Соперничество	Сотрудничество	Компромисс	Уклонение	Приспособление
Пол	Мужчины	3,19	5,88	7,44	6,63	6,84
	Женщины	2,80	6,18	6,99	7,04	6,91
Проф. занятость	Работает	2,71	6,22	7,0	6,93	7,10
	Не работает	2,95	6,09	7,09	6,97	6,80
Место проживания	Село	2,70	5,29	6,77	7,08	7,13
	Город	3,12	5,77	7,62	6,77	6,56
Уровень образования	Среднее	2,67	6,04	6,90	7,17	7,20
	Высшее	3,19	6,33	7,44	6,48	6,37
Социальная активность	Активны	2,27	6,17	7,41	7,08	7,06
	Неактивны	3,14	6,15	6,81	6,89	6,99
Чем занимаются	Общением	2,36	6,05	7,38	7,03	7,16
	Другими делами	3,26	6,17	6,88	6,89	6,71
Наличие хобби	Есть	2,85	6,12	7,08	6,85	7,03
	Нет	3,03	6,11	7,11	7,44	6,28
Условия проживания	Сам	3,49	6,11	6,86	6,96	6,57
	С родными	2,52	6,12	7,24	6,94	7,08
Ощущение одиночества	Одиноки	3,43	6,15	6,72	6,86	6,63
	Не одиноки	2,75	6,13	7,22	6,91	6,97
Возможность общаться	Недостаточно	3,35	6,12	6,83	6,96	6,62
	Достаточно	2,39	6,11	7,35	6,94	7,19
Удовлетвор. здоровьем	Неудовлетворен	2,92	6,23	7,08	6,84	6,84
	Удовлетворен	2,49	5,82	7,22	7,31	7,14
Удовлетвор. жизнью	Неудовлетворен	2,84	6,14	7,05	6,86	7,06
	Удовлетворен	2,85	6,10	7,14	6,97	6,86

идут на компромисс. Склонность к соперничеству и уклонению в пожилом возрасте от места проживания не зависит.

В зависимости от уровня образования (среднее и высшее) статистически значимое отличие в стилях общения пожилых лиц выявлено за показателями компромисса ($t=2,505$), уклонения ($t=3,199$) и приспособления ($t=3,395$). Пожилые люди с высшим образованием чаще склонны в общении идти на компромисс, а со средним образованием – склонны уклоняться и приспособляться в общении. Склонность к сотрудничеству и уклонению в пожилом возрасте от уровня образования не зависит.

В зависимости от особенностей социальной активности пожилых лиц в настоящее время (социально активны и неактивны) статистически значимое отличие в стилях общения выявлено за показателями соперничества ($t=3,263$) и компромисса

($t=2,858$). Социально активные пожилые люди в общении склонны соперничать, а социально неактивные – в общении идут на компромисс. Склонность к сотрудничеству, уклонению и приспособлению в пожилом возрасте от проявления или не проявления социальной активности не зависит.

В зависимости от особенностей проведения времени днем (общение или другие дела) статистически значимое отличие в стилях общения пожилых лиц выявлено за показателями соперничества ($t=3,609$), компромисса ($t=2,628$) и приспособления ($t=2,035$). Пожилые люди, которые днем общаются с другими, в этом процессе чаще склонны идти на компромисс, а те, кто занимается другими делами – соперничать и приспосабливаться. Склонность к сотрудничеству и уклонению в пожилом возрасте от особенностей проведения времени днем не зависит.

В зависимости от наличия хобби, увлечений статистически значимое отличие в стилях общения пожилых лиц выявлено за показателями уклонения ($t=2,359$) и приспособления ($t=2,493$). Пожилые люди, не имеющие увлечений, чаще склонны в общении к уклонению, а те, у кого есть увлечения – к приспособлению. Склонность к соперничеству, сотрудничеству и компромиссу в пожилом возрасте от наличия увлечений не зависит.

В зависимости от условий проживания (самостоятельно или с родными) статистически значимое отличие в стилях общения пожилых лиц выявлено за показателями соперничества ($t=3,589$) и приспособления ($t=2,122$). Пожилые люди, живущие самостоятельно, чаще склонны в общении соперничать, а те, кто живет с родными – приспосабливаться. Склонность к сотрудничеству, компромиссу и уклонению в пожилом возрасте от условий проживания (самостоятельно или с родными) не зависит.

В зависимости от наличия ощущения одиночества (одинок или не одинок) статистически значимое отличие в стилях общения пожилых лиц выявлено за показателями соперничества ($t=2,507$) и компромисса ($t=2,342$). Пожилые люди, которые считают себя одинокими, чаще склонны в общении соперничать, а те, кто думает, что он не одинок – склонен в общении к компромиссу. Склонность к сотрудничеству, уклонению и приспособлению в пожилом возрасте не зависит от того, считает ли себя человек одиноким или не одиноким.

В зависимости от наличия возможностей общаться с друзьями и приятелями (не достаточно или достаточно) статистически значимое отличие в стилях общения пожилых лиц выявлено за показателями соперничества ($t=3,889$), компромисса ($t=2,659$) и приспособления ($t=2,550$). Пожилые люди, у которых недостаточно сейчас возможностей общаться с друзьями и приятелями, чаще склонны в общении соперничать, а те, у которых достаточно таких возможностей – приспосабливаться и идти на компромисс. Склонность к сотрудничеству и уклонению в пожилом возрасте от наличия возможностей общаться с друзьями и приятелями не зависит.

В зависимости от удовлетворенности состоянием своего здоровья статистически значимое отличие в стилях общения пожилых лиц выявлено за показателем уклонения ($t=1,987$). Пожилые люди, удовлетворенные состоянием своего здоровья, чаще склонны в общении к уклонению. Склонность к соперничеству, сотрудничеству, компромиссу и приспособлению в пожилом возрасте от удовлетворенности здоровьем не зависит.

Статистически значимые отличия в стилях общения мужчин пожилых лиц, удовлетворенных и неудовлетворенных своей жизнью не выявлены. Склонность к разным стилям общения в пожилом возрасте от удовлетворенности своей жизнью не зависит.

Выводы. Доминантной социальной потребностью в пожилом возрасте является общение, а именно – межличностное. Оно осуществляется в семье, с друзьями и знакомыми, в различных сообществах. Межличностное общение пожилых лиц – процесс формирования эмоциональных взаимоотношений пожилого человека с отдельными, окружающими его субъектами, что предполагает эмоциональное отношение друг к другу, взаимное социальное познание, определенный способ поведения их друг с другом. В последнем аспекте отображены особенности поведенческого компонента, проявляющегося в стилях межличностного общения (индивидуально-типологических особенностях взаимодействия между людьми).

Результаты нашего эмпирического исследования позволяют утверждать, что в межличностном общении пожилые люди чаще всего склонны искать согласие на основе взаимных уступок (компромисс), а также избегать общения или приносить в жертву свои интересы ради других (уклонение, приспособление); реже они предпринимают совместные действия, что бы найти решение, удовлетворяющее интересы обеих сторон (сотрудничество), значительно реже в этом возрасте стремятся добиться своих интересов в ущерб интересам других (соперничество).

Также выявлено, что пол, профессиональная занятость (или не занятость), удовлетворенности жизнью пожилого человека не влияют на стили его общения. В пожилом возрасте жители сел чаще сотрудничают и приспособляются в общении, а жители городов – идут на компромисс. Пожилые люди с высшим образованием чаще склонны в общении идти на компромисс, а со средним образованием – уклоняться и приспособляться в общении. Социально активные пожилые люди в общении чаще склонны соперничать, а социально неактивные – идут в общении на компромисс. Пожилые люди, которые днем общаются с другими, в этом процессе чаще склонны идти на компромисс, а те, кто занимается другими делами – соперничать и приспособляться. Пожилые люди, у которых нет увлечений, чаще склонны в общении к уклонению, а те, у кого есть увлечения – к приспособлению. Пожилые люди, живущие сейчас самостоятельно, чаще склонны в общении соперничать, а живущие с родными – приспособляться. Пожилые люди, считающие себя одиноками, чаще склонны в общении соперничать, а те, которые думают, что они не одиноки – к компромиссу. Пожилые люди, у которых недостаточно сейчас возможностей общаться с друзьями и приятелями, чаще склонны в общении соперничать, а те, у которых достаточно таких возможностей – приспособляться и идти на компромисс. Пожилые люди, удовлетворенные состоянием своего здоровья, чаще склонны в общении к уклонению.

Таким образом, пожилые люди в межличностном общении (особенно в конфликтных ситуациях) чаще всего склонны идти на компромисс, уклоняться от общения и приспособляться. Реже они сотрудничают и, особенно, соперничают. На выбор стилей общения в этом возрасте определенным способом влияет уровень образования, место и условия проживания, наличие увлечений (хобби), социальная

активность, особенности проведения времени днем, наличие друзей и приятелей, ощущение одиночества, удовлетворенность здоровьем и жизнью.

Перспективами дальнейших исследований является выявление других факторов, влияющих на стили общения в пожилом возрасте, сравнение особенностей проявления стилей общения в пожилом и старческом возрасте, в зрелости и пожилом возрасте, разработка рекомендаций для организации общения пожилых лиц с разными стилями общения и так далее.

Литература

1. Бех І.Д. Життя особистості у ціннісному осягненні // Педагогічна газета.. 2011. -, №7(204), липень. С. 5.
2. Моргун, В.Ф. Проблема периодизации развития личности в психологии / В.Ф. Моргун, Н.Ю. Ткачева. Москва.: Изд-во МГУ, 1981. .- 84 с.
3. Яцемирская Р.С. Социальная геронтология (лекции): учебное пособие для вузов. Москва.: Академический Проект, 2006. .- 320 с.
4. Горянина В.А. Психологические предпосылки непродуктивности стиля межличностного взаимодействия // Психологический журнал.. 1997. -, Т.18, № 6. С. 73-83.
5. Руденский Е.В. Социальная психология: курс лекций. Москва.: Инфра-М; Новосибирск: НГАЭиУ, 1998. .- 224 с.
6. Практическая психодиагностика. Методики и тесты: учебное пособие / ред-сост. Д.Я. Райгородский. Самара.: Изд. Дом «БАХРАХ», 1998. . С. 470-475.

Карпова Е.А.

кандидат психологических наук,
доцент, Санкт-Петербургский национальный
исследовательский университет информационных
технологий механики и оптики

Воронина М.Ф.

кандидат юридических наук,
доцент, Санкт-Петербургский национальный
исследовательский университет информационных
технологий механики и оптики

НАУЧНЫЕ АСПЕКТЫ СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ РИСКА

Ключевые слова: научная информация, социальная психология, эмпирический подход, человеческий фактор, риск, мотивация.

Keywords: scientific information; social Psychology; empirical approach; the human factor; risk; motivation.

Научные исследования сегодня оказывают влияние на многие сферы жизнедеятельности людей. Научно-исследовательская работа в области фундаментальной и прикладной социальной психологии — один из наиболее распространенных и важных видов деятельности профессиональных психологов. Данные исследования направлены на поиск новых психологических знаний, анализ, объяснение, доказательство и прогнозирование психологических явлений.

Область явлений, изучаемых психологией, огромна. В течение последних десятилетий значительно расширился и диапазон и направления психологических исследований. Они охватывает процессы, состояния и свойства человека, имеющие разную степень сложности – от определения отдельных характеристик личности до совместного социального взаимодействия личностей и групп. Так, Б. Ф. Ломов в книге “Методологические и теоретические проблемы психологии”, характеризуя современное состояние науки, отмечал, что в настоящее время “резко возрастает потребность в дальнейшей (и более глубокой) разработке методологических проблем психологической науки и ее общей теории” [4, с. 4].

Изначально психология была преимущественно теоретической дисциплиной. В последнее время ее роль в общественной жизни существенно изменилась. Она все более становится областью особой профессиональной практической деятельности в системе образования, в управлении, маркетинге, предпринимательской деятельности и т. д. Эмпирический подход имеет несомненное преимущество перед субъективным, интуитивным знанием, так как основывается на систематическом научном исследовании проблемы.

Включение психологической науки в решение практических задач существенно изменяет и условия развития ее теории. Задачи, решение которых требует психологической компетентности, возникают в той или иной форме во всех сферах

жизни общества, определяясь возрастающей ролью, так называемого «человеческого фактора». Устанавливая закономерные зависимости психических явлений от объективных условий жизни и деятельности человека, полученная научная информация открывает механизмы отражения социальных воздействий на человека.

Одной из наиболее интересных и актуальных научно-практических проблем в социальной психологии является проблема изучения отношения людей к риску. Данной проблеме посвящено немалое число психологических исследований. Вместе с тем, в настоящее время нет общепринятого определения для этого термина, в его трактовке существуют многочисленные расхождения. Это объясняется во многом многоаспектностью этого явления, которое имеет несовпадающие, а иногда противоположные реальные основания.

По признанию многих зарубежных и отечественных ученых современная экономическая деятельность практически всегда связана с риском, а некоторые виды предпринимательства предполагают ситуации повышенного риска. Готовность к риску достаточно тесно связана с представлением человека о себе как источнике дальнейших преобразований ситуации неопределенности, их подконтрольности в субъективной интерпретации причинности развития событий.

Исследования Д. Макклеланда выявили, что отличительной психологической особенностью предпринимателей является более высокий уровень мотивации достижения. Последнюю Д. Макклеланд определял как «соревнование с некими существующими стандартами» [5]. Эксперименты Д. Аткинсона показали, что люди, нацеленные на успех, выбирают задания средней трудности, с вероятностью достижения успеха от 30 до 50%, мотивированные же на неудачу – задания или слишком легкие, или повышенной трудности. В отношении целей, достижение которых зависит от случайности, ориентированные на успех предпочитают наименее рискованные ставки, а мотивированные на неудачу – наиболее рискованные, так как они полагают, будто достижение результата от их способностей не зависит [7].

В исследованиях Т.В. Корниловой было предложено рассматривать готовность к риску как свойство личностной саморегуляции. Состоявшийся выбор, по сути, связывается со способностью выдвигать цели своей активности, представлять и выявлять условия их достижения, намечать и использовать различные программы действий, оценивать и корректировать свою активность в зависимости от отношения к достигнутому [2].

В дальнейшем, Р. Аткинсон, Х. Хекхаузен стали различать мотив достижения успеха и мотив избегания неудачи [7]. Для людей, мотивированных на достижение успеха, характерны: четкая постановка позитивных целей деятельности и активное последовательное стремление к их достижению, уверенность в своих возможностях, адекватная самооценка. Они предпочитают задачи средней трудности, а при неудачах они мобилизуют свои силы и повышают активность. Люди, мотивированные на избегание неудачи, проявляют неуверенность в своих возможностях, возможность неудачи вызывает у них тревогу. Они нередко характеризуются неадекватной самооценкой (завышенной или заниженной), поэтому склонны выбирать или очень легкие, или очень трудные задачи. Успех повышает их активность, однако неудачи приводят к резкому ее снижению. Индивидуальные особенности мотивации личности определяются сочетанием того и другого типа мотивации в разной степени выраженности.

По мнению многих исследователей, отличительной особенностью успешных предпринимателей является выраженное преобладание мотивации достижения успеха над мотивацией избегания неудач.

Для изучения отношения предпринимателей к риску Р. Брокхауз использовал методику Когана—Уоллача. В ней испытуемым предлагался ряд ситуаций, в которых они должны были сделать выбор между более безопасными (менее рискованными), но и менее привлекательными и более рискованными, но и более привлекательными альтернативами. Например, предлагалось определить, при какой вероятности сохранения финансовой устойчивости компании (шкала вероятности варьирует от 1 из 10 до 9 из 10) испытуемый рекомендовал бы некому лицу наниматься на работу. На основании полученных данных Р. Брокхауз сделал вывод, что более успешные предприниматели характеризуются предпочтением умеренного риска [8]. В настоящее время для исследования риска используется методика С. Мадди «Жизнестойкость». Методика включает в себя три сравнительно самостоятельных компонента: *вовлеченность, контроль, принятие риска* [3].

Результаты исследований Карповой Е.А. подтвердили, что степень риска зависит от возраста индивида. Отсутствие достаточной профессиональной компетенции, и ориентированность на будущие достижения и отсутствие предвидения возможных последствий позволяют молодым людям прибегать к более рискованным поступкам. Однако пока не очевидно, что профессиональная компетентность снижает уровень риска. [1].

Таким образом, для того чтобы действительно определить всю сумму факторов склоняющих человека к риску необходимо учитывать особенности восприятия и оценки степени риска самими субъектами, уровень их компетенции, но и прежде всего оценивать их индивидуально- психологические качества.

Даже краткий анализ феномена «риск» и его взаимосвязи с внутренними и внешними факторами позволяет сделать вывод о том, что данное явление очень многомерно и неоднозначно, а так же обладает рядом специфических особенностей. Более глубокое изучение данного феномена требует привлечения новых научных данных дополнительных социально-психологических исследований.

Резюмируем вышеизложенное, следует признать, что социальные процессы и явления не могут быть достаточно полно раскрыты без привлечения комплексных научных знаний о механизмах индивидуального и группового поведения людей, закономерностях формирования стереотипов поведения, социальных установок, психологических свойств и особенностей личности, ее способностей, мотивов, характера, межличностных отношений и т. д.

1. Карпова Е.А. Моделирование профессиональной деятельности в условиях риска и неопределенности. Труды Балтийского института экологии, политики и права: материалы науч.-практ. конф. – СПб. : БИЭПП, 2013. – 209 с. С. 33-36.
2. Корнилова, Т. В. Психология риска и принятия решений. М.: Аспект-пресс, 2003. – 286 с.
3. Леонтьев Д.А., Рассказова Е.И. Тест жизнестойкости. – М.: Смысл, 2006. – 63 с.
4. Ломов Б. Ф. Методические и теоретические проблемы психологии. М., 1984.
5. Макклелланд Д. Мотивация человека. СПб.: Питер, 2007. – 672 с.

6. Хекхаузен.Х. Мотивация и деятельность. СПб.: Питер. 2003 – 860 с.
7. Atkinson J. W. Motivational determinants of risk-taking behavior // Psychol. Rev. 1957. N 64. P. 359–372.
8. Brockhaus R. H. The psychology of entrepreneur // Encyclopedia of Entrepreneurship. NJ., 1982.

Makuhin P.G.

Ph.D., Associate Professor of Philosophy and Social Communication department of Omsk State Technical University.

**CONSIDERATION OF IDENTITY OF THE ENLIGHTENMENT IDEAL
IN THE WORKS OF SLAVOPHILES BASED ON EXAMPLE
OF I.V. KIREEVSKIY'S IDEAS**

Keywords: Eurocentrism, Slavophilism, Enlightenment, the combination of academic and moral education, the immorality of the elite.

Not only for Russia but also for the entire Slavic world, including and Poland, the overcoming of the principle of Eurocentrism in understanding of the basic cultural phenomena still seems relevant (here it is necessary to clarify that this principle is understood by us as a “historical-cultural and geopolitical concept, postulating and justifying the special status and significance of the *Western European* values in the global civilization and cultural processes” [1, p. 337], that is, these values can not be regarded as absolute for *Eastern Europe*). This makes relevant the modern review of the ideas of the Slavophiles, who, starting from the first third of the 19th century, in the debate with Westerners, for the first time began to criticize the Eurocentric understanding of society, history, etc. Accordingly, the object of the article is the idea of public education as it relates to moral education “upper class” by Ivan Kireyevski, one of the two, along with A.S. Khomyakov, founders of the Slavophilism. The topic of this article is his overcoming of Eurocentrism in the interpretation of the Enlightenment itself. In general, the Enlightenment is determined, according to T.B. Dlugach as “a special type of worldview and philosophy peculiar of the cultural life of Europe and America in the 18th century.” [2, p. 366], featuring the “feudal orientation, striving to create a program of social transformation and to form a new ideal of a man” [2, p. 366]. V.F. Pustarnakov therefore indicates that “the Russian Enlightenment is typologically similar to the classic examples of the Western European Enlightenment from Locke to Rousseau and is a national-regional variation of the Enlightenment as one of the areas of the world culture. Its classical model is the French Enlightenment of the 18th century.” [2, p. 368]. However, fundamentally important are the following differences: while the majority of the European Enlightenment philosophers associated the moral progress with the progress of science, which, through education and awareness, will solve all social and moral problems, I.V. Kireevskiy in his Notes on the Direction and Methods of Initial Education of the People in Russia (1839) argues otherwise: “The education is losing its good when it is not connected to the other spring cleaning and preserving the morality” [3, p. 130], and more than that, “the direction of public education should strive to develop ... morality mainly before knowledge” [3, p. 139]. In this regard, I.V. Kireevskiy calls “softening of manners” and the development of a “common state of justice” as a “useful side” of education [3, p. 125], setting an extremely important question: “but what if the concepts received by the people via literacy are untrue or harmful?” [3, p. 125], and

further explains it as follows: "If the morality of higher classes is lower than the folk one, therefore, the greater convergence with them will weaken the manners and habits of the good, rather than to educate and enlighten them?" [3, p. 125]. In other words, he considers a dangerous situation when the "ignorant commoner" (whose ignorance "was only a state of ignorance" [3, p. 126], and not immorality, because he "had and kept in his anecdotal and traditional legends all the roots of the concepts necessary for the proper and healthy development of the spirit" [3, p. 126]), in the course of education he parts with "the former range of ideas", and "can not find another closed, complete and satisfactory circle, but meets the displacement of knowledge, without support for the mind, without strengthening for the soul" [3, p. 126]. Moreover, I.V. Kireevskiy says that even if this man of the people was immoral, then education, which has no moral purpose of education, first, will strengthen the original immorality, and, second, will make it more dangerous, having "armed" him with knowledge (for example, the study of law, unless it is intended to increase the "sense of the rule of law", will allow circumvention of the law with impunity, without becoming a criminal in the legal sense, but being such from the moral standpoint). However, on the other hand, unlike some pre-revolutionary and contemporary conservative Russian writers, I.V. Kireevskiy does not unambiguously link the "moral collapse" of the Russian people and the spread of "literacy". On the contrary, he emphasizes that "the view of the Russia is particularly convincing in the truth that ignorance of the lower class does not save it from depravity" [3, p. 128], or, in another formulation, "the mental property has not kept people from moral decline" [3, p. 128]." And furthermore, I.V. Kireevskiy noted an inverse relationship, "electing ignorance, we forget that it may not remain the same by extent, but certainly entails its own increase and upon some amplification it reaches the same depravity which we wanted to avoid" [3, p. 127]. Consequently, from a situation where both the preservation of the existing ignorance and the attempt to overcome it in a one-sided way via exclusively intellectual education equally lead to immoralization, there is only one way out, i.e. the combination of academic and moral education. Justifying this approach, I.V. Kireevskiy thinks in the mainstream of the whole Slavophile and wider, the whole Russian philosophy, for which the ideas of solid knowledge and general unity were particularly important. Especially indicative here is the paper of I.V. Kireevskiy on the Need for New Beginnings of Philosophy (1856). However, for I.V. Kireevskiy no less important is the idea that public education should be preceded by moral correction of higher layers of the Russian society. For the "reason for the decline of traditional morality is not in his ignorance, but rather in the debauchery of the higher classes, more or less in touch with it" [3, p. 128]. Especially important is the moral purity of those who produce cultural values, such as writers, "For the literacy, taken separately, to be useful for the people, the nature of literature in general and the dominant way of thinking of the upper classes producing our literature ought to change first" [3, s. 129]. However, this transformation must "arise in the universities and, so to speak, break through the whole mass of... enlightenment (of the upper class - MP) before reaching to the people" [3, p. 129-130].

The considered ideas of I.V. Kireevskiy are a prime example of the following special feature of the whole Slavophile enlightening program which, in contrast to the European options, is focused not only and not so much on the people, the uneducated masses, but also on the upper classes, who "broke away from the roots", including and traditional moral values.

References:

1. Loyko, L.E. Eurocentrism // World Encyclopedia: Philosophy / Main scientific editor and compiler A.A. Gritsanov – M: AST, Mn.: Harvest, Soveremenniy Literator, 2001 - P. 337-338.
2. Enlightenment // New Encyclopedia of Philosophy. In 4 volumes. Vol. 3 - 2nd ed. - M.: Mysl, 2010 - P. 366-369.
3. Kireevskiy I.V. Note on the direction and methods of initial education of the people in Russia // Mind on the way to the Truth. - M.: Pravilo Very, 2002 - P. 125-140.

ТОМАС ГОББС: ТИТАН АНГЛІЙСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ XVII СТОЛІТТЯ

Томас Гоббс залишив видатний слід у розвитку англійської інтелектуальної історії. Час його життя і творчості (1588-1679 рр.) припав на бурхливі процеси, що розгорнулися в Англії у XVII столітті. Особливо мова іде про революційні події 40-х років цього століття, диктатуру О. Кромвеля і фактично громадянську війну. Англія стояла на перехресті історичного вибору і потребувала його теоретичного, методологічного, філософсько-політологічного обґрунтування. Вона потребувала генія-інтелектуала і вона отримала його. Праці Т. Гоббса як з політики, так і з філософії (метафізики) стали своєрідною відповіддю на виклики історії, які виникли в тогочасному англійському суспільстві. У певному смислі вони репрезентували переважну думку громадян країни. А тому доки існуватиме інтерес до проблем людської природи, державності, способів народного врядування, доти Томас Гоббс залишатиметься титаном політичної філософії і актуально як теоретично, так і практично.

Томас Гоббс народився 1588 року в сім'ї приходського священика. Змалку виявив хист до вивчення класичних мов і вступив до Оксфордського університету, який закінчив 1608 року. Працював домашнім учителем, подорожував по Європі, був особистим секретарем знаменитого Ф. Бекона. З 1640 року знаходився в еміграції у Франції, а після встановлення диктатури Кромвеля повернувся до Англії (1651р.) В подальшому спробував теоретично обґрунтувати жорстке монархічне правління. Найвідомішою його роботою вважають фундаментальну працю "Левіафан, або Матерія, форма та влада держави церковної та громадянської".

Серцевиною політичної доктрини Т.Гоббса виступає ідея повної свободи людини, безмежного індивідуалізму кожного. Хоч деякі автори запевняють, що справжні мотиви, якими керувалися люди в цивільному житті, були для Гоббса не дуже ясними, насправді англійський філософ чітко уявляв, що вся людська поведінка мотивується особистою корисливістю. Безмежний особистий егоїзм – це те, що рухає життям кожного. Це не дається від Бога, а є органічною складовою людської природи. Егоїзм є тією найдрібнішою, а тому висхідною клітиною, яка, втілюючись у життєдіяльності індивіда, викликає до життя мотиви володарювання, власності, заздрощів, злорадства, боротьби тощо. Відтак існує "війна всіх проти всіх", найглибшими причинами якої є три основні: суперництво, недовіра, жаждоба слави [3, с. 154]. Оскільки всі люди від природи є рівними стосовно фізичних і розумових здібностей, то війна всіх проти всіх – це їх природний стан. Не варто цим хизуватися або це засуджувати, оскільки такий стан є природним для людей і є фактом.

Проблема полягає в іншому. А саме в тому, що глибинна сутність індивіда – його безмежний особистий егоїзм -, як це не парадоксально, в процесі

реальної життєдіяльності висуває на чільне місце в системі цінностей індивіда інше – потребу власної безпеки, самозбереження. Незважаючи на те, що потреба безпеки є набутою необхідністю людини, фактично вона починає функціонувати як природна і базова. Це потреба, яка починає впливати на просторово-часові характеристики індивідуального егоїзму. Коло замикається і далі індивід без зовнішньої сили не може вийти з універсальної залежності власного егоїзму і проблеми безпеки. Дотримання ним природних законів (справедливість, безпристрасність, скромність, милосердя, вдячність, легке прощення образ, довіра тощо) неможливе в принципі, оскільки, на думку Т. Гоббса, в світі глобального панування індивідуального егоїзму людина, яка спробувала б жити за цими законами, неодмінно б втратила власну безпеку. Більше того, чим більше індивід живе за природними законами, тим менше шансів власної безпеки він отримує. Скажемо ще відвертіше: рівень власної безпеки індивіда в умовах природного існування людей, за Гоббсом, визначається інтенсивністю прояву його егоїзму. “Я розкрив, – пише він у “Левіафані”, – загальну схильність усього людства – вічну і невгамовну жадобу нової й нової влади, що зникає тільки зі смертю. І причина такої схильності – не завжди та, що людина сподівається на гострішу насолоду, ніж та, яка вже стала приступною; чи що вона не може задовольнитися помірнішою владою: рідч у тім, що вона не може вважати наявну владу і засоби для прожиття за добрі бє можливості здобути ще більші” [2, с. 413–414].

Саме у цьому місці варто зробити одне застереження щодо справжнього інтелектуального перевороту, який здійснив Т. Гоббс у тлумаченні дійсних мотивів людської діяльності. В широкому сенсі вказана проблема постала як питання про природу людини, людські природні права. Західноєвропейська політична філософія до Н. Макіавеллі ґрунтувалася на гедоністичних тлумаченнях про те, що людська природа у сутності своїй побудована на бажаннях отримання задоволення. Задоволення і незадоволення – базова дихотомія людської сутності, яка управляє усією життєдіяльністю людини. Так думали починаючи ще від часів стародавньої грецької інтелектуалістики.

Першим, хто спробував поламати цю світоглядно-орієнтаційну традицію у західноєвропейській традиції, був Н. Макіавеллі. Він, як відомо, обґрунтував дві сутнісні риси людської природи: вічність та недосконалість. Це дало йому підстави сформулювати теорію так званої «всезагальної корупції людської природи», в основі якої лежить не стільки бажання задоволення, скільки безмежний людський егоїзм. Однак в силу певних об’єктивних обставин і суб’єктивних чинників італійському діячу і філософу не вдалося створити цілісну концепцію людського егоїзму.

Томас Гоббс був першим, хто зрозумів глибинну сутність макіавеллівської ідеї людського егоїзму. Хоча їх позиції були в цілому співставними, все ж англійський інтелектуал спробував зробити егоїзм науково обґрунтованим рушієм поведінки людини. Для цього він обрав предметом своїх наукових пошуків не дихотомію «задоволення – незадоволення», а дихотомію «безпеки – небезпеки». Т. Гоббс ясно собі уявляв, що задоволення людини ніяк не усуває головної проблеми людського життя – природної потреби його продовження. І лише реалізація однієї природної потреби людини – потреби самозбереження – дає можливість продовжити життя і

гарантувати безпеку. Як зазначають Дж. Себайн і Т. Торсон, «для Гоббса було очевидним, що самозбереження не така проста хвилинка справа, як доти вважали. Життя не дає жодного перепочинку чи хвилини спокою, коли мети досягнуто раз і назавжди, воно – безупинна гонитва за засобами для продовження існування. Крім того, оскільки засоби гарантування безпеки ненадійні, то хоч би яка незначна була потреба в заходах остороги, це не може стати приводом для послаблення боротьби за існування»[2, с. 413].

Отже, за Гоббсом, людство нічого втішного не отримує, коли живе в умовах природного стану. Такий стан несумісний з будь-якою цивілізованістю: нема ніякої індустрії, навігації, культивування землі, будівництва, мистецтва та літератури, а людське життя стає самотнім, убогим, мізерним, бруталним і коротким. В цьому житті нема ні правильного, ні неправильного, ні справедливого, ні несправедливого. Гоббсова логіка зводиться до одного: мир і співпраця сприятливіші для самозбереження, ніж насильство і загальна конкуренція. Однак мир і співпраця можливі лише за умови, коли є довіра між людьми. Та природа людського егоїзму така, що вона не здатна на довіру, а продукує якраз недовіру. Звідси англійський філософ робить висновок: людське суспільство можливе, природні закони можливі, але не за рахунок взаємної довіри. Люди можуть прийняти певну форму врядування, але тільки з причини гарантування власної безпеки. Саме власної безпеки, а не безпеки інших. Права і свободи громадян можна забезпечити лише тоді, коли в об'єднаному суспільстві кожен буде мати користь для себе. Форма як державного, так і громадянського врядування має під собою суто прагматичні, утилітарні застави. А відтак це означає, що суспільство, спільнота – суто «штучні утворення» для запобігання простому використанню природної сили. До об'єднання в спільноту індивіда змушують не інтереси загального миру і добробуту, а лише гарантії власної безпеки.

Отже, будь-яке врядування краще від природного стану людей. І лише тому, що воно якщо повністю і не знімає, то хоча б притупляє гостроту питання про власну безпеку для кожного індивіда. Питання рівня безпеки – це питання форми врядування. Однак, на думку Т. Гоббса, угоди без меча – то лише слова без будь-якої сили, що могла б сповна гарантувати безпеку людини[2, с. 417]. Ці слова англійського філософа засвідчують, що він віддавав перевагу лише такій формі об'єднання людей, яка винятково ґрунтується на силі і страхові. Адже людина за природою асоціальна і це є першим і переконливим аргументом за найжорсткішу форму влади. За таку форму влади, яка ґрунтується на примусові. Ця логіка приводить Т. Гоббса до ідеї абсолютистського правління, де, як не парадоксально, і можлива повна гарантія безпеки людей.

Таким чином, Т. Гоббс запропонував варіант суспільного врядування, за яким безмежно домінує єдина воля, яка є суверенною і винятковою. Громадянські права і свободи індивідів отожднюються з сувереном, ним формулюються і ним гарантуються. Актуалізуючи нове пояснення природного права, англійський філософ фактично заперечував громадянське суспільство як таке, де інтереси громадянина є чільними для нього самого. Натомість він пропонує таке об'єднання людей, де право індивіда буде обмежене не ним самим (він на це не здатний), а сторонньою для нього силою – всеосяжною, жорсткою і страшною.

Література:

1. Муляр В. І. До витоків громадянського суспільства: теоретичні моделі Т. Гоббса і Дж. Локка // Культура народів Причорномор'я: научний журнал. – 2002. – № 28. – С. 31-35.
2. Себайн Джорж Г., Торсон Томас Л. Історія політичної думки / Пер. з англ. – К.: Основи, 1997. – 838 с.
3. Таранов П. С. Анатомія мудрости: 120 філософов: В 2-х т. – Симферополь: Реноме, 1997. – 624 с.

Петришин Н. Є.

Аспірант кафедри філософії
Житомирський Державний
університет імені Івана Франка

ПРОБЛЕМА НАУКОВОЇ І ТЕХНІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ В КОНТЕКСТІ КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ

Ключові слова: наука, техніка, інформація, свобода, покликання.

В час, коли розвиток науки і техніки стрімко зростає, інформація має надзвичайно важливе значення у всіх сферах життя людини. Економіка, соціальна сфера, наука, виробництво – всі ці життєво необхідні сфери не можуть існувати окремо, без взаємодії з інформацією. Але не менш важливе значення має інформація і у релігійній сфері.

Сучасна, постмодерна культура ставить перед людиною, особливо людиною релігійною, певні питання, котрі потребують негайного вирішення, витлумачення, пояснення.

Католицькі богослови, зокрема папи римські, в своїх енцикліках, посланнях, листах надають пояснення і обґрунтовують їх стосовно певних питаннях. Саме швидко передача інформації забезпечує змогу віруючій людині віднайти певну опору у пошуку істини. Папа Іван Павло II в енцикліці «Відкупитель людини» пише – «Ісус Христос виходить на зустріч людині кожної епохи, а отже, й нашої епохи, з такими словами: спізнайте правду і правда визволить вас – зробить вас вільними.» [1,24] Справді, кожна людина прагне до свободи і отримуючи інформацію, вважає себе вільною. Але чи вся інформація є правдивою? Чи може людина довіряти інформації, котру їй подають? Що є індикатором істинності?

Оглядаючись довкола, можемо бачити стрімкий розвиток науки і техніки. Кожен новий винахід супроводжується потоком інформації, котра переконує нас у його необхідності і людина, не роздумуючи, береться за освоєння нових технологій. Тут доречно згадати відомий вислів св.. Августина «Все мені можна, але не все мені корисно».

«Людині постійно загрожує те, що є її власним твором, результатом праці рук її, одночасно ж – і то що більше – праці її ума, прагнень її волі» [1,26] – стверджує Папа Іван Павло II. Людина у своєму нестримному бажанні стати свобідною не рідко забуває про своє справжнє покликання у цьому світі.

Катехизм Української Греко-Католицької церкви стверджує: «Покликання людини панувати в світі не означає свавільного підпорядкування собі доквілля та експлуатації його. Завдання людини – бути Вінцем творіння, представлять творіння перед Творцем. Людина може відповідально панувати в сіті лише тоді, коли слухає Бога та дотримується встановленого Ним порядку, та визначеної Ним мети. Коли людина, завдяки праці своїх рук та своїм здібностям відкриває таємниці природи та правильно порядкує світ, то пізнає велич і присутність Бога-Творця» [3,294]

В енцикліці Папи Івана Павла II “ Євангеліє життя ” так пише про покликання людини... “ Людина покликана порати сад землі і доглядати його. В особливий спосіб вона відповідальна за середовище життя, відповідальна не лише перед сутністю, але й перед прийдешніми поколіннями»[2,60]. Призначення людини піклуватися про світ, оберігати його, розвивати, а не руйнувати. І критерієм в оцінці діл людини є, був і завжди залишається Бог. Щоб людина не робила, які б високі цілі не ставила перед собою, орієнтиром в усіх її ділах повинен бути Бог.

Підсумувати доречно буде словами з енцикліки Папи Івана Павла II...»Христос і сьогодні, після двох тисяч років, стає перед нас як Той, хто людині приносить свободу, основу на правді; хто людину визволяє з того, що ту свободу обмежує, зменшує, ломить начеб то в самому ж її корені, в душі людини, в її серці, в її сумлінні. Якими же величавим потвердженням цього були і завжди є всі ті, що завдяки Христові й у Христі осягнули справжню свободу та виявили її навіть за умов зовнішнього поневолення»[1,26].

Література:

1. Енцикліка Папи Івана Павла II «REDEMPTOR HOMINIS». В-во “Місіонер”. Львів, 2008. – 76с.
2. Енцикліка Папи Івана Павла II “ EVANGELIUM VITAE “. В-во “Місіонер”. Львів, 2008. – 160с.
3. Катехизм української греко-католицької церкви «Христос – наша Пасха». В-во: «Свічадо». Львів, 2011.- 333с.

Ель Гуессаб Карім,
К.філос.н., доцент кафедри філософії
Запорізький національний університет м.Запоріжжя, Україна

Білокопитова Н.І.,
Здобувач кафедри філософії,
Запорізький національний університет м.Запоріжжя, Україна

СЕКУЛЯРІЗАЦІЯ НЕЗАЛЕЖНОГО ТА НЕЙТРАЛЬНОГО ТУРКМЕНИСТАНУ

У дослідженні йде мова про політичні чинники формування секулярної держави Туркменістан, про культ особистості С.Ніязова та його книгу Рухнама.

Ключові слова: Рухнама, національна ідеологія, титул, культ.

Keywords: Ruhnama, national ideology, titular head, cult.

Туркменістан посідає в Центральній Азії третє місце за чисельністю населення, друге за розміром території і перше – за запасами природного газу, має ви-

хід до Каспійського моря. У Туркменістані проживають: мусульмани-суніти – близько 89%, невелика кількість мусульман-шиїтів – це азербайджанці та етнічні перси. Країна має всі об'єктивні умови та наявні чинники для посилення впливу ісламу на політику після здобуття незалежності, але сформувались такі особливості розвитку ісламу на території Туркменістану в пострадянський період, які мінімізували його вплив на політичні процеси.

27 жовтня 1990 року на безальтернативних виборах С.А. Ніязов був обраний президентом Туркменістану. Згідно з офіційними даними, за нього проголосували 98,% виборців [1].

27 жовтня 1991, рівно через рік після обрання С.А. Ніязова президентом республіки, була прийнята Декларація про незалежність і затверджена нова назва – Республіка Туркменістан [2].

Незалежний Туркменістан з самого початку сильно відрізнявся не тільки від інших держав Центральної Азії, але взагалі від усіх держав, що виникли на пострадянському просторі. Тільки в цій країні державний апарат отримав у своє розпорядження **національну ідеологію**, яку засновано на «священній книзі», нею стала «Рухнама»[3] президента Сапармурата Ніязова.

22 жовтня 1993 р. Сапармурат Ніязов рішенням Меджлісу був проголошений главою всіх туркмен світу – Туркменбаши. Пізніше **титул** став називатися «Туркменбаши Великий». У 1994 році за підсумками референдуму термін його президентства був продовжений ще на 5 років. У 1999 році Халк Маслахати – парламент республіки – оголосив Туркменбаши довічним президентом. У його честь перейменовувались міста і райони, споруджувалися пам'ятники вождю.

Природно, що в таких умовах становище ісламу в республіці визначалося ставленням до нього вождя, а це ставлення було мінливим. Сапармурат Ніязов зробив ставку на розвиток країни **за зразком Турецької Республіки**, в тому числі і в сфері релігії. Іслам використовувався як складова національної та культурної ідентичності, його атрибутика була присутня у державній символіці і громадському побуті. В Ашхабаді і деяких інших містах країни були побудовані мечеті за участю держави.

Проте вже в другій половині 1990-х р. мусульмани нерідко стикалися з обмеженнями, що вводились державними органами. Так, в 1997 не пройшли перереєстрацію більше половини діючих в країні мечетей. За п'ять років було закрито майже всі мусульманські навчальні заклади (останнім було закрито крупне медресе в Чарджоу в червні 1999 року) та введене обмеження на релігійне навчання при мечетях, цим самим вплинувши на тисячі мусульман. За свідцтвом віруючих з середини 1990-х років практично було припинено ввезення в країну ісламської релігійної літератури [4, с.191].

Незабаром після того як в 2000 році була видана «Рухнама», Туркменбаши сам вирішив ототожнитися з релігійною владою, додавши власному **культу** релігійний вимір. Книга придбала сакральну ауру, її стали називати священною, а урядові чиновники порівнювали її за значимістю з Кораном і Біблією, які визнавалися неповністю відповідними духовним запитам туркменського народу. Книгу не тільки переклали на багато іноземних мов, а й поставили їй пам'ятник в Ашхабаді. Її читання стало обов'язковим для всіх громадян.

У травні 2001 році прес-секретар С. Ніязова оголосив, що «Сапармурат Туркменбаши – національний пророк, посланий туркменському народу в третьому тисяч-

чолітті». Більшість мусульман сприйняли це не інакше, як богохульство.

У червні 2005 році був закритий факультет ісламської теології Туркменсько-го національного університету – єдиного центру релігійної освіти в країні, що залишився після закриття всіх медресе [5, с.267]. Політика жорсткості та контролю над релігією привела Туркменбаші до репресій і проти будь-яких офіційно недозволених проявів ісламу. На цю тему він висловився наступним чином: «Ми повинні залишити релігію чистою і не будемо використовувати її для політичних цілей і нікому не дозволимо використовувати релігію задля особистих амбіцій» [5, с.265-266].

Проте канони ісламу викладалися не тільки в медресе і в університеті, а й в турецьких школах. Багато з діючих в Туркменістані турецьких шкіл були асоційовані з мережею **відомого турецького богослова і педагога Фетуллаха Гюлена**. При цьому основна маса турецьких шкіл фінансувалася турецькими організаціями, які пропагують не тільки іслам, але й філософію пантюркізму [6]. Інший приклад зневаги ісламських цінностей С.А. Ніязов продемонстрував 10 січня 2000 року, виступаючи на нараді, присвяченій питанню туркменської мови, він несподівано зажадав від туркменських мусульман відмовитися від використання Хадісів, посилаючись на те, що їхні тексти «не канонічні» і «в них багато протиріч». Невипадково наступного року з країни було депортовано більше 300 ісламських проповідників, які мають іноземне громадянство [7].

Висновок. У Туркменістані в роки незалежності не стільки іслам впливав на політичні процеси, скільки політика – на іслам. Туркменістан виявився єдиною країною, де влада не тільки дистанціювалася від ісламістів, а й істотно ослабила позиції офіційного ісламу, тим самим створивши секулярну державу.

Литература

1. Полтаева Г. Ніязов Сапармурат (Сапармурат) Атаевич – биографическая справка // Туркменская искра. 2006, от 5 апреля.
2. октябрь 80-летие Туркменистана // Эркин Туркменистан. 2004, от 25 октября.
3. Туркменбаші С. Рухнама. Ашхабад, 2002. 416 с.
4. Белоглазов А.В. Влияние ислама на политические процессы в Центральной Азии: учеб. пособие / А.В. Белоглазов. – Казань: Казан. ун-т, 2013. – 294 с.
5. Халид А. Ислам после коммунизма, [пер. с англ. А. Б. Богдановой] Изд. Новое литературное обозрение, 2010, 299с. – С. 267.
6. В Туркменистане идет искоренение исламского образования, [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.centrasia.ru/news2.php?st=1123744800>
7. Пономарев В. Туркменские власти и Ислам: начало противостояния? [Электронный ресурс] / В. Пономарев – Режим доступа: <http://www.memo.ru/hr/politpr/cntrasia/tu000410.htm>

**ЕКЗИСТЕНЦІЙНИЙ СЕНС ЗАБУТТЯ В ВЕДИЧНІЙ ТРАДИЦІЇ
ТА В ХРИСТІЯНСТВІ**

Ключові слова: екзистенція, людина, життя, час, вічність, християнство, індуїзм, карма.

Keywords: existence, human, life, time, eternity, Christianity, Hinduism, karma.

Повсякденна людина сприймає світ, в якому вона живе, як звичайний. Проте в межових ситуаціях, перед обличчям смерті або ж при необхідності зробити вибір, пов'язаний з відмовою від звичного способу життя, виявляється суперечливість й екзистенційна сумнівність світу. Екзистенційний сумнів виникає з позиції ставлення до власного існування. Ця позиція є первинною відношенню до всього, що пов'язано із зовнішнім світом або емпіричним знанням, і визначає сенс життя. Екзистенційний сумнів у світі починається з питання: «Чому я – це я, а не хтось інший? Існувати, значить, певним чином виявлятися, але як екзистенційний спостерігач я виявляю тільки свій внутрішній життєвий світ, інші життєві світи для мене принципово приховані. Як так виявилось, що моя позиція екзистенційного спостерігача локалізована тільки в даному життєвому світі, а не в якому-небудь іншому?»

Доки людина прив'язана до емпіричної позиції, вона не ставить такі питання. Однак ці питання виникають, коли людина самовизначається відносно власного існування. Релігія дає перші відповіді на них, але, як правило, не у формі яernih догматичних суджень, а розширенням екзистенційного досвіду шляхом дотику до джерела всякого існування. Якби релігії виникали в силу винятково історичних факторів, то вони принципово не могли б дати відповіді на екзистенційні питання. Відповіді можуть міститися тільки в одкровенні, що має трансцендентну відносно світу основу. Локалізація екзистенційного спостерігача в одному з життєвих світів суперечить екзистенційній інтуїції, але це суперечність долається тоді, коли він вступає у внутрішній зв'язок з Богом, чия присутність нічим не обмежена у всіх життєвих світах. Завдяки причетності до Бога, людина відчуває причетність до всіх створених Богом живих істотат. Відповіддю на перше екзистенційне питання є певний задум Бога, який виявляється у співпричетності до себе, як екзистенційного спостерігача власного існування, і Бога, як екзистенційного спостерігача будь-якого існування.

Однак за цим першим екзистенційним питанням, пов'язаним з локалізацією у власному життєвому світі, слідує другий, пов'язаний вже з локалізацією самого життєвого світу в потоці часу: «Час неозорий і я приречений на те, що все моє життя зникне в минулому назавжди, як зникли в цієї неозорої протяжності часу всі інші життя. Чому ж я живу саме зараз, а не в якусь іншу епоху, не в інший час?»

Для індуса видається самоочевидним, що він існує завжди протягом усього нескінченного часу, бо неможливо уявити собі життя без екзистенційного спостерігача,

в якості якого він виступає. Європеєць, навпаки, не може уявити собі безначальність свого життя, і йому здається самоочевидним, що він народився лише в якийсь певний момент часу, раніше якого його як екзистенціального спостерігача життя не існувало. Він вважає, що живе лише один раз, нічого не знає про інші свої життя, що приводить його до екзистенційного питання: «Чому моє життя локалізоване саме на цьому відрізьку неозорого часу?»

У християнстві цей сумнів переборювався завдяки уявленню про унікальність особистості перед Богом і стислістю часу світу, створеного всього кілька тисяч років тому. У такому поданні людське життя займає значуще місце в часі буття світу, при цьому кожна подія життя може мати вирішальне значення для життя вічного. У ведичній традиції цей сумнів переборювався завдяки впевненості в безначальності власного життя. Але якщо життя безначальне, чому ми його не пам'ятаємо? Чим краще справжньої смерті це постійне забуття назавжди зниклого в минулому? Ці питання спрямовують на пошук екзистенційного сенсу забуття.

Одна і та сама ситуація в різних емоційних настроях може переживатися і як щаслива, і як трагічна. Це визначається інерцією потоку емоцій, заданого попередніми подіями, які зберігаються в пам'яті. Минуле, яке вже не виправити, диктує форму переживання сьогодення. Чинити опір цьому можна лише шляхом зміни структури ціннісного сприйняття подій, що означає зміну особистості. Простіше кажучи, потрібно стати іншою людиною, що часом, страшніше смерті. Простіше забути минуле.

Якби людина пам'ятала свої минулі життя, то її пам'ять задавала б настільки потужну емоційну інерцію, противитися якій можна лише повним зреченням від всього в житті. Тому забуття дає людині шанс заново спробувати стати самим собою і перестати бути старою особистістю. Пам'ять про минуле надломилася б волю людини вже в дитячому віці. Завдяки забуттю людина поступово дорослішає, крок за кроком пробуджує свою волю. Однак і тут є своя небезпека: в силу постійної повторюваності життя в сансарі людина ризикує відтворювати одні й ті ж рішення і помилки, формуючи тим самим матрицю подій майбутнього життя, яку на Сході ототожнюють з кармою.

У цьому сприйнятті світу забуття позбавляє людину гіршої долі, але не рятує її, лише консервуючи досить погану ситуацію. Тому має сенс звернутися до більш оптимістичного сприйняття світу, що припускає мету життя, пов'язану з внутрішнім змістом самого цього життя і додає йому сенс. В якості такої мети не підходить щонебудь онтологічно інше за змістом, ніж саме життя, наприклад, посмертний рай, служіння абстрактній ідеї (суспільства, світлого майбутнього і т.п.) або перехід у принципово інший стан (в світ ейдосів або розчинення в імперсональному Абсолюті). Інакше кажучи, метою життя може бути тільки набуття повноти самого цього життя.

Змістовне збагачення життя можливе лише в спілкуванні, яке долучає до внутрішнього життя інших. Завдяки цьому межі життя розсуваються. Події, не пов'язані із спілкуванням, протікають всередині життя, не розсуваючи його меж. Отже, досягнення повноти життя є можливим тільки у вільному спілкуванні з іншими. Однак вільне спілкування можливе тільки при взаємній згоді. Оскільки кожен вільний чинити по-своєму, в окремих моментах часу виникає неузгодженість

в спілкуванні: нерозуміння, ворожнеча, ненависть, образа, ревності, зрада, заздрість і т.д. Утримувані в пам'яті факти такої неузгодженості створюють емоційну інерцію, яка робить людину нещасним рабом своєї карми або долі. В цьому випадку людина виявляється нездатною подолати свої образи і повернутися до щасливого життя. Оскільки в будь-якому моменті часу може виникнути неузгодженість воль, повноцінне спілкування неможливе в лінійному часі, що складається з послідовно змінюваних моментів життя.

Отже, повнота життя можлива тільки у вічності, яка включає всі моменти життя. У християнському одкровенні порятунок підніметься як набуття повноти життя, яке включає весь зміст духовно-душевно-тілесного існування людини і всі моменти часу в становленні вічного життя, що досягається після остаточного самовизначення на Страшному суді.

В емпіричному часі момент визначається лише раз і назавжди певною дією воль, які беруть участь в спілкуванні. У вічно теперішньому моменті людина може по-новому діяти. Це проявляється як розкриття в моменті нового змісту – альтернативного варіанту спілкування, в якому люди переживають нереалізовані в емпіричному часі можливості своєї зустрічі.

З позиції емпіричного часу становлення вічності сприймається як виявлення інших вимірів часу, в яких реалізуються інші події лінії. Саме такий багатовимірний час ми переживаємо в сновидінні. Повинна бути причина, чому сприйняття багатовимірності часу відключається, коли ми прокидаємося від сну. Ця причина обумовлена необхідністю забуття інших варіантів власного життя. Якщо людина, вперше зустрічаючи когось, пам'ятала би всі інші варіанти спілкування з ним в інших часових лініях, то накопичений вантаж нерозуміння і помилок створив би потужну інерцію емоцій, яка завадила б далі спілкуватися. Саме забуття дозволяє в кожній часовій лінії заново знайти справжнє взаєморозуміння з іншою людиною.

При такому розумінні можна знайти відповідь на питання, що викликає екзистенційний сумнів у світі. Чи не саме життя, а лише спосіб його сприйняття локалізований у певному проміжку часу для вирішення завдання, пов'язаного з досягненням мети життя. А саме, досягнення такого справжнього порозуміння з іншими, яке зробить непотрібним забуття альтернативних варіантів життя і тим самим дозволить знайти всю повноту життя у вічності.

кандидат философских наук, доцент кафедры философии естественных факультетов Одесского национального университета имени И. И. Мечникова

ОБРАЗ ДЕВУШКИ-ОХОТНИКА В МАНГЕ МАСАМУНЭ СИРО

Исследуется образ девушки-охотника в работах Масамунэ Сиро. Показывается, что образ девушки-охотника в работах Масамунэ Сиро претерпевает некоторую эволюцию: в «Black Magic M-66» боевой киборг M-66 (робот с человеческими тканями) и журналистка Сибель предстают как прообразы девушки-охотника; в «Appleseed» и «Dominion» обычные девушки – Дюна Ньют и Леона Одзаки соответственно предстают как девушки-охотники, управляющие специальными боевыми машинами (военными механизированными бронированными доспехами и танками соответственно); в «Ghost in the Shell» майор Мотоко Кусанаги предстаёт как киборг, только как человек с кибернетическими протезами.

Ключевые слова: манга, аниме, прекрасная девушка-воительница, девушка-охотник.

The image of the hunter girl in Masamune Shirow's manga is studied in the paper. It is shown how the image of the hunter girl evolves in the works of Masamune Shirow: in «Black Magic M-66» combat cyborg M-66 (a robot with human tissue) and journalist Sibel appear as the prototypes of the hunter girl; in «Appleseed» and «Dominion» the ordinary girls (Dune Newt and Leona Ozaki, respectively) are seen as the hunter girls governing special combat vehicles (military mechanized armor suits and tanks, respectively); in «Ghost in the Shell» Major Motoko Kusanagi appears as a cyborg, just as a human being with cybernetic prostheses.

Keywords: manga, anime, beautiful fighting girl, hunter girl.

Японский психоаналитик-структуралист Тамаки Сайто (1961 –) вводит в широкое употребление понятие «прекрасная девушка-воительница» (по-японски: «сэнто бисёдзё» (戦闘美少女); по-английски: «beautiful fighting girl» или «armored cutie») [2; 7; 8].¹ В своей книге «Прекрасная девушка-воительница» Сайто для того, чтобы раскрыть содержание указанного понятия, сравнивает представления японцев о прекрасной девушке-воительнице с представлениями европейцев и американцев о женщине-воине: «В Европе и Северной Америке, идёт ли речь о “девушках” или о “женщинах”, у подавляющего большинства присутствуют мужеподобные лица и груды мышц – по сути, они – “мужчины в женских телах” или женские пародии на мачизм. В большинстве случаев данная характеристика является чистой воды продуктом феминистической политики. Японские прекрасные девушки-воительницы совершенно другие по своей природе. Как это видно в случаях Наусики или Сэйлор Мун, их чистая девичья привлекательность остаётся нетронутой (и необязательно здесь речь идёт об их девственности). Это основа для очевидного различия меж-

¹ Похожее на «прекрасную девушку-воительницу» по содержанию понятие разрабатывает Шэрэлин Орбах: «грудастые сражающиеся малышки» (Busty Battlin' Babes), однако она не предлагает никакой классификации [6].

ду ними и тем, как представляют женщин-воинов на Западе. Японские прекрасные девушки-воительницы первоначально были иконами для девочек-подростков. Теперь, однако, появилась группа потребителей, которая по своим масштабам значительно превышает аудиторию девочек-подростков; речь идёт об отаку. Большинство отаку мужского пола, по крайней мере, видят в этих девушках сексуальный объект» [7, 7]. Там же Сайто даёт подробную классификацию видов прекрасных девушек-воительниц [7, 128-129]. Одним из видов Сайто называет «охотника» (hunter), или «девушку-охотника». Среди множества примеров произведений, в которых основную роль играет девушка-охотник, Сайто приводит две работы японского мангаки Масамунэ Сиро (настоящее имя – Ота Масанори, 1961 –): «Appleseed» (1985) и «Ghost in the Shell» (1991, 2002, 2003). Здесь следует обратить внимание на то, что излюбленным образом Масамунэ Сиро является образ девушки-воительницы. Этот образ представлен не только в упомянутых ранее произведениях, но и в его «Dominion» (1986, 1995) и «Orion» (1991). Даже в своей ранней работе «Black Magic M-66» (1983) Сиро изобразил киборга-убийцу в образе девушки-охотника.

В настоящей работе будет исследован образ девушки-охотника в работах Масамунэ Сиро. Я специально здесь буду рассматривать только ту мангу, которая больше всего известна среди поклонников творчества Сиро: «Black Magic M-66», «Appleseed», «Dominion» и «Ghost in the Shell». Известность они приобрели благодаря их экранизациям в форме аниме. Данное исследование может представлять интерес, прежде всего в контексте изучения манги (японских комиксов) как репрезентатора (представителя) художественной действительности и экспликатора (выразителя) мыслительных операций автора [1, 47].

1. Прообраз девушки-охотника в манге «Black Magic M-66» Масамунэ Сиро.

Прообразом девушки-охотника в творчестве Масамунэ Сиро может выступать киборг-убийца из манги «Black Magic M-66» (ブラックマジック M-66, Burakku Majikku Mario Shikkusuti Shikkusu) [13]. По сюжету действие разворачивается в будущем в каком-то милитаризованном государстве, которое ведёт войну со своим «северным соседом». В лесной местности во время сильной грозы терпит крушение военно-транспортный самолёт со сверхсекретным грузом на борту – двумя экспериментальными боевыми киборгами M-66, разработанными гениальным доктором Мэтью и предназначенными стать абсолютным оружием на фронте. При падении в M-66 произошёл сбой, приведший к непредусмотренной загрузке тестовой боевой программы, объектом поражения для которой чудаковатый изобретатель в шутку указал имя своей любимой внучки Феррис. Место падения самолёта оцепляют командос, пытаясь остановить киборгов, имеющих женский облик. Одну M-66 удаётся нейтрализовать, другая же ускользает и продолжает свою миссию «найти и обезвредить», цель которой – ничего не подозревающая девочка, развлекающаяся с подругами где-то в городе. На спасение Феррис от киборга отправляется журналистка Сибель², ставшая свидетелем боя командос с киборгами. В общем и целом сюжет манги чем-то напоминает сюжет научно-фантастического боевика Джеймса Камерона «Терминатор» (The Terminator, 1984), единственно, что в манге нет никаких

² Отчасти журналистку Сибель можно рассматривать как прообраз девушки-охотника. Да, её основная задача – это охота за сенсациями, однако когда дело доходит до защиты Феррис, она берёт в руки оружие и оказывает сопротивление, как настоящий военный профессионал.

Рисунок 1. Слева – боевой киборг М-66 из «Black Magic М-66».

Справа – Дюна Ньют из «Appleseed».

путешествий во времени.

Так или иначе, боевой киборг М-66 изображён как женщина с длинными золотыми волосами, которая охотится на людей с целью их устранения (рис 1). Важно, что киборг – боевой, то есть военный, и должен исполнять приказы. Более того, он является частью военизированного подразделения, состоящего из таких же, как он киборгов, и предназначенного для участия в военных операциях.

2. *Девушка-охотник в манге «Appleseed» Масамунэ Сиро.*

В «Appleseed» (アップルシード, Appurushido) [9-12] действие разворачивается в 2013 году. Ряд разрушительных войн привёл к созданию супергорода Олимп, который смог с помощью мощной армии защититься от врагов и достичь экономического процветания. Удалось всё это сделать с помощью клонированных людей, названных биороидами. Биороиды являются усовершенствованными людьми благодаря отбору генов и контролю эмоций. Биороиды составляют 80% населения Олимпа. Благодаря высокому интеллекту они контролируют большинство ключевых политических постов в городе. Последнее у некоторых граждан города вызывает недовольство – в результате появляются подпольные группы фанатиков-террористов, готовых отдать жизнь во имя идеалов свободы человечества. Здесь поражает, как Масамунэ Сиро рисует саму эту картину – фанатики-террористы выступают против биороидов, хотя при этом сами террористы используют различные электронные протезы, превращаясь тем самым в киборгов, то есть не совсем в настоящих людей.

Основными персонажами «Appleseed» являются Дюна Ньют (Deunan Knute) и её напарник и возлюбленный киборг Бриарей. За основу изображения Дюны Ньют Масамунэ Сиро взял образ боевого киборга М-66 (рис. 1): белые (золотистые) волосы, черты лица, телосложение и мускулатура.

В манге Дюна является одной из выживших в ходе последней Мировой войны. Во время битвы её спасает Хитоми, биороид второго поколения. Посчитав, что её захватили враги, Дюна пытается сбежать из больницы и захватывает Хитоми в заложники, но её останавливает Бриарей, её давний возлюбленный, который теперь является киборгом (в броне Гекатонхейр, также это прозвище самого киборга).

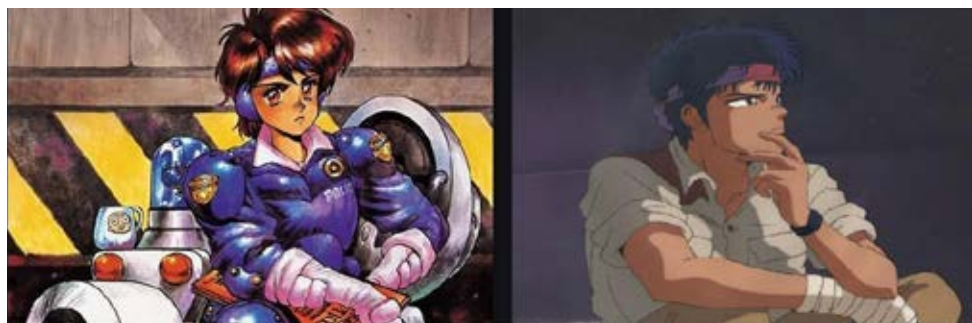

Рисунок 2. Дюна Ньют из «Appleseed» в доспехах «Landmate».

Жанры научно-фантастической полицейской процедурной драмы и дистопии позволяют Масамунэ Сиро делать своих главных героинь девушками-охотниками, целью которых является поимка и обезвреживание опасных преступников. Жанры дистопии, меха и киберпанка позволяют Сиро помещать девушек-охотников в определённую среду и давать в их распоряжение самое фантастическое оружие и не менее фантастическую технику, в том числе военную. Вообще Масамунэ Сиро фанаты любят за разработки концепций и технологий, большинство из которых столь реалистичны, что при нынешнем уровне техники стоило бы попытаться применить их на практике. Например, в манге «Appleseed» представлена его интересная разработка: боевые механизированные доспехи (powered armors), получившие название «Landmates». С точки зрения кибернетики механизированный доспех представляет собой робота-манипулятора, работающего в конфигурации master / slave (ведущий / ведомый) и не имеющего программы автономного движения. Конечно-сти «Landmate» повторяют телодвижения пилота, конечно, с небольшой задержкой и большей силой – ведь так как руки и ноги доспеха длиннее рук и ног сидящего в нём человека, то чтобы поспевать за движениями пилота, их линейная скорость должна быть выше. Единственное, о чём полагается заботиться самому доспеху – это соблюдение равновесия, то есть, он должен стоять на ногах, даже если внутри его никого нет. И такие доспехи в случае необходимости использует Дюна Ньют (рис. 2).

3. Девушка-охотник в манге «Dominion» Масамунэ Сиро.

В манге «Dominion» (ドミニオン) [14] и «Dominion Conflict One: No More Noise» [15] действие происходит в будущем, причём не в очень приятном: Земля

Рисунок 3. Справа – Леона Одзаки из манги «Dominion». Слева – журналистка Сибель из манги «Black Magic M-66».

роли. Под начало Brentona попадает новобранец – девушка-охотник Леона Одзаки, которая становится членом экипажа танка-малютки «Бонапарт».

Как можно видеть, в этой манге представлено всё, что так любит Масамунэ Сиро: девушка-охотник, военная техника (в данном случае не боевой военизированный доспех, а танк), научно-фантастическая полицейская процедурная драма с элементами киберпанка и дистопии. В манге даже нашлось место для темы искусственных людей (клоны / биоройды): история бандита Буаку. Более того, за основу образа Леоны Масамунэ Сиро берёт образ журналистки Сибель из манги «Black Magic M-66» (рис. 3).

4. *Девушка-охотник в манге «Ghost in the Shell» Масамунэ Сиро.*

История в манге «Ghost in the Shell» (攻殻機動隊, The Ghost in the Shell, Kōkaku Kidōtai Za Gōsuto In Za Sheru) [16] разворачивается в 2029 год. Глава Отдела 9 (Section 9) Дайсукэ Арамаки и майор Мотоко Кусанаги расследуют преступления так называемого «Кукольника» (Puppet Master), киберпреступника, который взламывает кибермозги людей. В процессе следствия Отдел 9 устанавливает, что Кукольник на самом деле искусственный интеллект, созданный японским правительством и помещённый в тело робота. После уничтожения последнего носителя Кукольника Отдел 9 верит, что всё закончилось, пока не выясняется, что Кукольник проник в сознание Кусанаги. Кукольник желает стать новым шагом в эволюции, сделав Кусанаги одним из своих призраков (Ghost). Кусанаги идёт на это. После этого майор Мотоко Кусанаги оставляет работу в Отделе 9 в качестве вольнонаёмника. Остальные персонажи манги (Бато, Тогуса, Исикава, Сайто, Паз, Борма и Азума) продолжают работать в Отделе 9 в качестве секретных оперативников, иногда в своих делах пересекаясь с Кусанаги на различных носителях. Это уже представлено в манге «Ghost in the Shell 1.5: Human-Error Processor» (攻殻機動隊1.5: Human-error Processer, Kōkaku Kidōtai Ittengo Nyūman Erā Purosessā) [17].

В 2035 году майор, теперь известная, как Мотоко Арамаки, работает в качестве эксперта по безопасности в компании «Посейдон Индастриал». Сама Мотоко теперь представляет собой некую сущность, составленную из множества личностей, которая контролирует через сеть другие искусственные тела, задача которых атаковать промышленных шпионов, убийц и хакеров, раскрывает различные преступления в течение рабочего дня. Этот сюжет представлен в манге «Ghost in the Shell 2: Man-

Рисунок 4. Мотоко Кусанаги. Фрагмент манги «Ghost in the Shell».

Machine Interface» (攻殻機動隊2: Manmachine Interface, Kōkaku Kidōtai 2 Manmashin Intāfēsu) [18].

В манге «Ghost in the Shell» в роли девушки-охотника выступает майор Мотоко Кусанаги. Любопытно, что Масамунэ Сиро изображает её так же, как журналистку Сибель из манги «Black Magic M-66» и Леону Одзаки из манги «Dominion» (рис. 4).

5. *Сексуальность девушек-охотников Масамунэ Сиро.*

Как можно видеть, девушка-охотник Масамунэ Сиро успешно функционирует в контексте научно-фантастического боевика, содержащего элементы киберпанка, дистопии и – желательно – полицейской процедурной драмы. Здесь девушка-охотник на первом уровне восприятия манги (и, в конечном счёте, аниме) удовлетворяет потребность читателя (в основном мужского пола) в сексе и насилии: «Что может быть приятнее для мужского взгляда, чем сексуальная женщина с оружием?» Более того, Масамунэ Сиро удовлетворяет страсть читателя в вооружении и техники.

Между тем следует помнить, что Масамунэ Сиро в жанре меха, а в этом жанре – как полагает Анали Ньюитц сексуальность девушки-охотника специфически кодируется: «Существует такой поджанр меха, который близко напоминает субжанр “девушка-волшебница”. Такое меха, как “Bubblegum Crisis”, “Dominion: Tank Police”, “Iczer-7” и “Appleseed”, показывает женщин или мутантов-женщин, которые используют броню в стиле Гайвера или высокотехнологические корабли и мотоциклы для борьбы с преступностью, коррупцией и монстрами разного типа (особенно бионидами, которые появляются в “Bubblegum Crisis” и его сюжетном ответвлении – “AD Police”). Однако, в отличие от девушек-волшебниц, эти женщины используют свою силу открыто, хотя и стремятся скрыть свою половую принадлежность тем или иным

способом. Особенно в сериале “Bubblegum Crisis” команда из женщин настолько тяжело вооружена, что персонаж вправе удивляться: “Ты – женщина там?” То, что демонстрирует это аниме, – это способ, с помощью которого мужские и женские тела становятся в значительной степени неразличимыми, однажды примерив на себя меха-технологии» [5, 8].

Такого рода кодирование женского тела, по мысли А. Ньюитц, берёт свои начала в хэнтае, эротической / порнографической манге и аниме. Здесь А. Ньюитц основывается на работе Сандры Бакли «Пингвин в бондаже», посвящённой манге в жанре хэнтай. В хэнтае зачастую практикуется изображение мужских или женских половых органов, а также полового акта, с помощью его символических субститутов. Например, вместо мужского полового органа может быть изображён банан. В таком случае сцена, в которой женщина берёт в рот банан, будет прочитываться, как сцена орального секса. Зачем это делается, С. Бакли объясняет так: «В то время, когда действительно новые порнографические комиксы переполнены изображениями полностью обнажённых мужских и женских тел и крупными планами половых актов, они остаются в рамках закона, запрещающего публичную демонстрацию пениса или лобковых волос. Художники комиксов для взрослых заимствуют едва уловимые и намекающие на непристойное техники бисёнена (например, переплетённые ноги любовников, которые делают явным то, что скрыто тщательной конфигурацией конечностей) и развивают инновационный и легальный ответ букве закона так, что попытки определить эти комиксы, как порнографические на том основании, что они очень откровенные, оказываются проблематичными. Это – графика репрезентации через нерепрезентацию. Порнографический смысл сцены никогда не заключается в изображении; он производится в некотором интерактивном пространстве между изображением / текстом и читателем» [4, 186].

Собственно, нечто похожее – символическое замещение (субституирование) – происходит по мысли А. Ньюитц в меха, когда девушка облачается в боевые доспехи или садится в боевую машину. Это позволяет А. Ньюитц поставить вопрос о сексуальности девушек в меха, точнее его разновидности, чтобы затем ответить: «Прежде всего, это такого рода сексуальность, которая позволяет появляться на свет новым существам <...> группа женщин “Bubblegum Crisis” идут с работы, где они – офисные девушки, магазинные клерки и певицы, чтобы быть виджиланте, киборг-полицейскими, преследующими бионоидов в Мега-Токио. Тела, манипулируемые наукой меха, объединены с фрагментами технологий для того чтобы “дать рождение” новым существам» [5, 9]. Здесь способность к деторождению в символическом плане приравнивается к слиянию биологии и технологий: «Женские тела и сексуальность, поэтому, лучше всего подходят для меха, а мужские тела и сексуальность обезображиваются в меха – именно потому, что они не способны на репродукцию и деторождение. Репродукция в меха предполагает созависимость или синтез двух радикально различных порядков бытия: человека и машины. Несмотря на то, что половое (гендерное) различие в меха сглаживается – мужчины и женщины смотрятся одинаково в одной и той же броне или в одних тех же космических кораблях, различия между человеческими телами и меха оказываются совершенно резкими» [5, 9]. По сути, здесь происходит создание гибридов, а не копирование своих «родителей», как это происходит при биологической репродукции.

Объяснение специфики кодирования сексуальности девушек-охотников в меха, предложенное А. Ньюитц, интересно и должно быть принято во внимание. Однако работы Масамунэ Сиро как будто пытаются данное объяснение разрушить: в своей манге Сиро явно не стремится сгладить различие между мужчинами и женщинами. Конечно, в боевых доспехах мужчины и женщины у него не совсем различимы, но в перерывах между боевыми заданиями героини манги Масамунэ Сиро как бы специально изображаются полностью обнажёнными: в «Appleseed» Дюна Ньют постоянно ходит в душ, а в «Ghost in the Shell» – Мотоко Кусанаги, по сути, устраивает лесбийские игры с подругами. Более того, в связи со спецификой её кибернетического тела майор Мотоко Кусанаги обнажается для того, чтобы стать невидимой для преступников во время специальных операций. В конце первого тома манги «Ghost in the Shell» разум Мотоко вообще растворяется в электронной сети; здесь уже о гибриде человеческого тела и технологии говорить не приходится; скорее здесь сознание, носитель личности человека, представляет собой поток данных, информации; сам по себе носитель, будь то человеческое тело или тело робота или просто компьютер, не имеет значения.

Частично специфику кодирования сексуальности девушек-охотников в работах Масамунэ Сиро можно объяснить тем, что он работает в рамках сэйэн, половозрастного раздела манги и аниме, направленного на мужскую аудиторию от 18 до 40 лет. Сэйэн является более взрослой версией другого половозрастного раздела – сёнэн: «Исторически сёнэн-аниме наиболее идеологизировано из всех видов аниме. Основная его задача – воспитание в юношах таких черт характера, как умение работать в коллективе, готовность и желание “выполнить свой долг”, в том числе и такой, который не был возложен на героя по его воле, твёрдость духа, которая в Японии считается основным фактором успеха на любом поприще. Сёнэн-аниме учит добиваться поставленной цели и брать на себя ответственность. Из вышеизложенного видно, что идея сёнэн-аниме – это внутреннее преобразование героя в лучшую сторону, сокращение разрыва между ним и идеалом. Отсюда неизбежно возникает проблема самоопределения героя – по какому пути он должен двигаться, чтобы достичь идеала. Для ответа на этот вопрос герой должен понять, кто и что он такое. Отсюда понятен интерес сёнэн-аниме к сюжетам, в которых ответ на эти вопросы особенно затруднён, например, к сюжетам киберпанка, основным вопросом которого является проблема возможности существования человеческого сознания внутри корпуса машины» [3, 107-108]. То же самое можно сказать и о сэйэн, однако там больше свободы в изображении: больше секса, насилия и реализма.

Так или иначе, всё описанное выше о сёнэн и сэйэн подходит для героинь Масамунэ Сиро: сначала они (прежде всего Дюна Ньют и майор Мотоко Кусанаги) не серьёзно и безответственно подходят к своему, однако со временем происходит их «взросление», перед ними встаёт проблема самоопределения. По большому счёту, девушки-охотники в манге Масамунэ Сиро являются субститутами героев-мужчин в сёнэн и сэйэн. Единственное что женское в них присутствует – это женская сексуальность, необходимая для удовлетворения потребности читателя манги в сексе.

В целом можно сказать, что образ девушки-охотника в работах Масамунэ Сиро претерпевает некоторую эволюцию: в «Black Magic M-66» боевой киборг M-66 (робот с человеческими тканями) и журналистка Сибель предстают как прообразы девушки-охотника; в «Appleseed» и «Dominion» обычные девушки – Дюна Ньют и

Леона Одзакки соответственно предстают как девушки-охотники, управляющие специальными боевыми машинами (военными механизированными бронированными доспехами и танками соответственно); в «Ghost in the Shell» майор Мотоко Кусанаги предстаёт как киборг, только как человек с кибернетическими протезами.

Литература:

1. Петрова С. И., Степанова З. Б. Японский комикс как тип текста (категория информативности) // Вестник Северо-Восточного федерального университета имени М. К. Амосова. 2005. – Т. 2, №4. С. 47-51.
2. Райхерт К. В. Коммуникативное намерение фильма «Запрещённый приём» Зака Снайдера // Zbiór raportów naukowych “Naukowe prace, praktyka, opracowania, innowacje 2013 roku”, 30-31 grudnia 2013 roku. Zakopane: SP.zo.o. Diamond trading tour, 2013. – S. 107-118.
3. Райхерт К. В. Tenjou tenge, Elfen Lied и Inuyasha: Ролан Барт смотрит аниме // Висник Одеського національного університету. 2010. – № 15. С. 104-114.
4. Buckley S. Penguin in Bondage: A Graphic Tale of Japanese Comic Books // Technoculture / ed. A. Ross and C. Penley. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1991. – P. 163-196.
5. Newitz A. Magical Girls and Atomic Bomb Sperm: Japanese Animation in America // Film Quarterly. 1995. – Vol. 49, № 1. P. 2-15.
6. Orbaugh S. Busty Battlin’ Babes: the Evolution of the Shōjo in 1990s Visual Culture // Gender and Power in the Japanese Visual Field / ed. Norman Bryson, Maribeth Graybill, and Joshua Mostow. Honolulu: Hawaii University Press, 2003. – P. 200-228.
7. Saito T. Beautiful Fighting Girls / trans. J. K. Vincent and D. Lawson. London, Minneapolis: University of Minnesota Press, 2006. – 214 p.
8. Saito T. Otaku Sexuality / trans. C. Bolton // Robot Ghosts and Wired Dreams: Japanese Science Fiction from Origins to Anime / ed. C. Bolton. London, Minneapolis: University of Minnesota Press, 2007. – P. 222-249.
9. Shirow M. Appleseed, Book 1: The Promethean Challenge. Milwaukie: Dark Horse, 2007. – 184 p.
10. Shirow M. Appleseed, Book 2: Prometheus Unbound. Milwaukie: Dark Horse, 2007. – 192 p.
11. Shirow M. Appleseed, Book 3: The Scales of Prometheus. Milwaukie: Dark Horse, 2008. – 216 p.
12. Shirow M. Appleseed, Book 4: The Promethean Balance. Milwaukie: Dark Horse, 2009. – 216 p.
13. Shirow M. Black Magic. Milwaukie: Dark Horse, 2008. – 192 p.
14. Shirow M. Dominion. Milwaukie: Dark Horse, 2008. – 224 p.
15. Shirow M. Dominion: Conflict, No. 1: No More Noise. Milwaukie: Dark Horse, 2008. – 160 p.
16. Shirow M. The Ghost in the Shell. Volume 1. N.Y.: Kodansha Comics, 2009. – 368 p.
17. Shirow M. The Ghost in the Shell 1.5. N.Y.: Kodansha Comics, 2012. – 176 p.
18. Shirow M. The Ghost in the Shell. Volume 2: Man-Machine Interface. N.Y.: Kodansha Comics, 2010. – 312 p.

